

KIVÁNDORLÁS AMERIKÁBA A ZEMPLÉN KÖZÉPSŐ VIDÉKÉRŐL

FEJŐS ZOLTÁN

A magyar néprajzi kutatás gyakorlata több ízben fordult a különböző kultúrák és szubkultúrák érintkezési problémái felé. Ennek fő tartalmát a népi kultúrát kívülről befolyásoló tényezők kutatása jelentette. Így egyfelől, igen elterjedt körű a nemzeti vagy magaskultúra és a népi kultúra között kialakult kölcsönös kapcsolat elemzése. Másfelől gazdag eredményeket mutathatnak fel a különböző interetnikus kutatások. A történetileg sajátosan alakult etnikai, nemzetiségi viszonyok széleskörű ösztönzést nyújtottak az egymással keveredő etnikumok vizsgálatához. A kulturális kapcsolatokat az egyes etnikumoknak a nemzeti határok mentén és a nyelvi-kulturális kevertségű népesség esetében vizsgálták. Kutatóink elsősorban az átadás-átvétel kérdését és a folyamat lehetséges történeti vizsgálatát tekintették fő kutatási feladatnak. Nagy hangsúlyt kapott a folyamat iránya, minősége és jelentősége. Az interetnikus kapcsolatok elemzésében a fő problémát a különböző etnikumok eltérő népi kultúrájának egymáshoz való viszonya, a közöttük lejátszódó kulturális folyamatok jelentik. Ebben a megfogalmazásban benne rejlik nemcsak az átadás-átvétel kérdése, hanem tartalmazza a különböző kulturális rendszerek tipológiai egyezéseinek és e rendszerek egybehangolásának lehetőségeit is. Az érintkező kultúrák esetében minden mozzanat lényeges lehet, legyen az tartalmas egymásrahatás, vagy akár változás nélküli, bármilyen jellegű koegzisztencia. Ebben az esetben is, bizonyos jelenségek le nem játszódása éppúgy jellemzője lehet a kapcsolatoknak, mint más elemek átvétele vagy beépülése a kultúra egészébe. Ezekről a mozzanatokról egyenlőre azonban keveset tudunk, kevesebbet, mint néhány kulturális jelenség kapcsolattörténetéről. További ismeretek szerzését s ezáltal a kultúraérintkezés általános törvényszerűségeinek majdani feltárását minél több konkrét eset, konkrét elemzésével segíthetjük elő. A kivándorlás esetében a két különböző kultúra sajátos kapcsolatának elemzésével a jelen dolgot is ehhez a célhoz kíván hozzájárulni.

A nemzetközi szakirodalom a kultúrák kapcsolatainak vizsgálatakor vezette be az *akkulturáció* fogalmát.¹ (Ebben az értelemben használják a *culture-contact* terminust is.) Az akkulturáció a különböző kulturális rendszerek érintkezésekor létrejött változások folyamatát jelenti. A modern kutatás külö-

1. A. Hultkrantz, 1960. 17—23.; E. H. Spicer, 1968.; R. Smith, 1964.; Mindegyik további gazdag irodalommal. Voigt V., 1974.; Voigt V., 1975.; A migrációval, urbanizációval kapcsolatban — inkább szociológiai szempontból: G. Germani, 1964.

nösen hangsúlyozza a teljes kultúrák mint átfogó rendszerek egymásra hatását. Az érintkezés nem elemekre vagy a kultúra részeire vonatkozik, hanem magára az egész rendszerre. Az akkulturáció tehát a kultúra belső fejlődésével szemben létezésének külső, általában változásokként jelentkező mozzanatait emeli ki.² Mivel a kultúrák egymásrahatása különböző társadalmi csoportok érintkezése nyomán jön létre, így a változásoknak szociológiai, pszichológiai oldaluk is van, azonban az akkulturáció mindennek csupán a *kulturális jellegét* fejezi ki, s nem vonatkozik például a változások szociálpszichológiai szintjére. Mindemellett a változások átfogó elemzése „természetesen magába foglalja a szociológia, a társadalmi lélektan és az individuálpszichológia tudományát is.”³

Az eddig elmondottakból úgy érzem, világosan kitűnik, hogy a magyar néprajz gyakorlatában az akkulturáció kutatása — ha kimondatlanul is — de nagy hagyományokkal rendelkezik. Így az olyan kutatások, mint az alsó és felső társadalmi rétegek kultúrája közötti kapcsolat, az urbanizáció, az interetnikus kérdések mind az akkulturáció körébe tartoznak. Hosszú távon a parasztság egész kulturális története sem más, mint az akkulturáció nagyméretű története.⁴ Részben ez a megfontolás vetette fel újabban azt a gondolatot, hogy a magyar népi kultúrában a formációváltás okozta nagy változások kutatásában igen tanulságos az akkulturáció fogalmának bevezetése.⁵ Ezek után a magyar *kivándorlásnak, mint sajátos akkulturációs problémának* a felfogása úgy érzem, nem lesz idegen gondolat hazai néprajzkutatásunktól.

Nem vitás, hogy a gazdasági kivándorlással a néprajztudománynak is foglalkoznia kell. Ez nemcsak abból a szempontból nyilvánvaló, hogy — mint később látni fogjuk — a kivándorlók döntően az agrárnépességből kikerülve, a mozgalmat sajátos parasztproblémaként minősíti, hanem más megfontolások miatt is. S ezek lényege nem más, mint az akkulturáció problémája. A kivándorlás és visszavándorlás folyamata egy sajátos migrációs jelenség. Az elvándoroltakat és műveltségüket a lakóhelytől távol, sőt más kontinensen érik hatások. Létfeltételeik biztosításának érdekében szükséges, hogy a fogadó társadalomba és annak kultúrájába a lehető legkevesebb súrlódással igyekezzenek beilleszkedni. Ezáltal, a kapcsolatba került társadalmi csoportok kultúrája is — a maguk legszélesebb skáláján — érintkezésbe lép egymással. A kultúrák közötti teljes kontaktus általában ritka jelenség, s ennek lehetőségét talán éppen a be-

2. Tanulságos az akkulturáció fogalmának néhány klasszikus definícióját felidézni: *Redfield — Linton — Herskovits* (1936): Az „akkulturáció fogalma magában foglalja azokat a jelenségeket, amelyek különböző kultúrákkal rendelkező egyének csoportjainak egymással való állandó, közvetlen érintkezésbe kerülésekor az egyik vagy mindkét csoport kulturális alkotmányában változásokat eredményeznek.” Idézi *A. Hultkrantz, E. H. Spicer és R. Smith*, 1964. 107.; *The Social Sciences Research Council* (1954) „olyan kulturális változás, amely két vagy több önálló kulturális rendszer (autonomous cultural systems) kapcsolatában jön létre.” *A. Hultkrantz*, 1960. 20.; *J. Sigle* (1955): „változás a kultúrában, amely kívülről jön és a hagyományos kultúra egész tömegének változását jelenti”. *Voigt V.* 1975. 296.

3. *R. Smith*, 1964. 113.; Meg kell jegyezni, hogy az akkulturáció néhány képviselője nemcsak mint interkulturális folyamatot, hanem pl. mint pszichológiai jelenséget kezeli. *Vö.*: a fent idézett irodalommal.

4. *A. Hultkrantz*, 1960. 20. *Vö. R. Thurnwald*, 1932.

5. *Voigt V.*, 1974. és *Voigt V.*, 1975.

vándorlás példája veti fel a legpregnansabban.⁶ A kulturális rendszerek ebben az esetben teljes felületükön érintkeznek egymással, a legtöbb feltételt biztosítva reális kapcsolatok létrejöttéhez. Az akkulturáció kezdeti fázisában tehát a kivándorlók kultúrájának kontextusa változik meg. További lépésként, a hazatérni nem szándékozók esetében, az akkulturációs folyamat menete lesz az érdekes, az a folyamat, amelynek különböző szintjei és fokozatai után, utolsó fázisában bekövetkezhet a kulturális asszimiláció⁷ is. A visszatérők azonban kiindulási környezetükbe visszatérve, az eredeti viszonyokkal találkozhatnak. A hazai kutatás szempontjából a legizgalmasabb kérdésnek éppen a visszavándorlás és a nyomában jelenkező probléma, a visszailleszkedés mutatkozik. Elméletileg itt egy kulturális visszailleszkedési folyamat játszódik le, amely a kultúraérintkezésnek kevésbé konfliktusos formája. Ebben az esetben elsősorban arra a kérdésre kell választ keresni, hogy *milyen hatást* váltott ki a kivándorlás az emberek életében és kulturális hagyományukban. Sajátos anyagi és tudati jellegű hatásokról lehet itt szó, amelyek elsősorban a vándorlási mozgalomban aktív résztvevőknél jelentkeznek. Egyúttal azonban fel kell vetni e problémákat a befogadó közösségek esetében is. Világos, hogy a visszavándorlás vizsgálata azokat a változásokat, jelenségeket hangsúlyozza, illetve kell hogy hangsúlyozza, amelyeket a vándorlási mozgalom a paraszti életmódban eredményezett. Más szavakkal azt is mondhatjuk, hogy ebben a helyzetben egy másik akkulturációs probléma jelentkezik. A teljes oda-visszavándorlási folyamat tehát kétszer is felveti a kultúrák egymásra hatását, s ezzel párhuzamosan a beilleszkedés bonyolult jelenségét: egyfelől a gyökeresen új társadalmi-kulturális feltételek közé, másfelől a korábbi, az elhagyott viszonyok közé.

Előzetes megállapításainkat azzal összegezhethetjük, hogy a kivándorlásban jelentkező sajátos népmozgás kulturális mozzanatait az akkulturáció fogalmában kívánjuk kifejezni. Ezáltal a folyamat látszatra különböző jelenségei, mint például az idegen környezetbe történő beilleszkedés, a kultúrák egymásba hatolása, az asszimiláció, egy szempont felől jellemezhető. Mindez természetesen nem jelenti a közöttük levő különbségek elmosását, hiszen ezeket az akkulturációs folyamat *különböző fázisainak* fogjuk föl. A jelen dolgozat azonban ezen fázisok közül az asszimiláció kérdésére csak a többivel kapcsolatos vonatkozásai alapján térhet ki. Természetes, hogy az amerikai magyarság olyan jellegű problémái, mint a nyelvi, kulturális és különösen az integrációs kérdések nem vágnak írásom körébe, elsősorban azért, mert ezek csak a helyszíni kutatások nyomán közelíthetők meg reális mértékben, másrészt pedig vizsgálatuk a jelenlegi témától messzire is vezetne.⁸

6. Erre utal Linton, idézi A. Hultkrantz, 1960. 20.; Az amerikai emigráns csoportjainak akkulturációs vizsgálatához nyújt szempontokat Dégh L., 1966.

7. Az asszimiláció kérdéséhez lásd A. Hultkrantz, 1960. 33—34.; G. A. Simpson, 1968.; Sós Peter J., 1973. 88. fejtegetései általános érvényben is értékesek, valamint az akkulturáció eddig idézett irodalmát, különösen G. Germani, 1964. 163—165. aki a folyamat szociálpszichológiai és individuálpszichológiai oldalait is kiemeli. Tanulságosak a társadalmi kapcsolatokat hangsúlyozó szociológiai elképzelések eredményei is. Vö.: A. Cuvillier, 1963. I. 153—157.; J. Szczipanski, 1973. 444—448.

8. Csak tájékoztatásul a gazdag amerikai kutatások és a helyszíni vizsgálatok eredményeiről: Máthé E., 1942.; Paizs Ö., é. n.; — útibeszámolók sok adattal. Kósa J., 1957.; Dégh L., 1966.; Kálmán B., 1970.; I. Sanders, 1973.; Dégh L., 1975

FORRÁSOK

A probléma sajátossága miatt pár szót kell ejteni a *forrásanyag*ról. Tanulmányunk gyökerét az a régens anyag képezi, amelyet a Zempléni hegyvidék középső területein gyűjtöttünk.⁹ Döntően a múlt század végétől az első világháborúig terjedő szakaszt vizsgáltuk, törekedve arra, hogy lehetőség szerint, a korábbi és későbbi adatokat is figyelembe vegyük. A gyűjtésben azonban több zavaró problémával kell számolni, hiszen a századeleji kivándorlási mozgalom aktív résztvevőivel ma már csak elvétve találkozhatunk. Lassan már életük vége felé közelednek az 50—70 éve még fiatalkorban levő kivándorlók is. Mindemellett, figyelembe kell venni egy meglehetősen jelentékeny emlékezetromlást, valamint az öregkort jellemző, mindent „megszépítő” sajátosságát is. (Például ilyen jellegű véleményekben: „Nekem mindenhol jó volt, engem Amerikába meg itthon is mindenki csak szeretett stb.” — özv. Radeeczky Istvánné Barna Rozália, Vizsoly (1881). Ezek következtében a szájhagyomány alapján álló forrásokban is kénytelenek vagyunk a közvetett anyaghoz folyamodni. Sok értékes adatot szolgáltatnak a volt kivándorlók hozzátartozói, a rokonok, ismerősök vagy akár a falu idősebb, nem amerikás lakói is. A közvetettség ellenére is ez az egyik legjelentősebb forráscsoportunk. Képet kapunk a kívülálló állásfoglalásáról és az Amerikát-járás emlékének máig fennmaradt elemeiről. Emellett döntően az ő szavaikban tükröződik a századelő népvándorlásának életmódjukban betöltött szerepe is.

Másik jelentős forráscsoportunkat az írásos emlékek jelentik. A korabeli helyi sajtó lapjairól fontos adatokat nyerhetünk a kivándorlás számos mozzanatáról. Különösen a megyei és országos közigazgatási szervek hivatalos állásfoglalásai, tiltó rendelkezései szerepelnek sűrűn a lapok hasábjain. Gyakoriak az elrettentő példálózások. A tömegével, általánosságban is jelentkező sajátosságok éppúgy napirendre kerülnek, mint az egyedi jelenségek. Fontos megjegyezni, hogy a ki- és visszavándorlás közvetlen hatása éppen itt a kortársi sajtóforumokon nyilvánul meg a leggyorsabban.¹⁰

Vizsgálatunk regionális kiindulópontjától tovább távolodva, jól használható forrásanyagot jelent a kortársak gazdag tapasztalata és széles körben dokumentált véleménye. Különösen haszonnal forgathatók az Amerikában jártak, vagy akár az ott meglepedettek írásai. A kivándorlásnak általában és így a magyar kivándorlásnak óriási az irodalma.¹¹ Ez a bőség azonban rendkívüli aránytalanságokat mutat. A kortársak heves érdeklődése és véleménynyilvánítása, még az igényes kérdésfeltevések esetében is csak helyenként lépett túl az aktuálpolitika szintjén. A publicisztika nagytömegű termése után, történeti elemzés, egészen a legutóbbi időkig szinte alig készült.¹²

9. Arka, Baskó, Boldogkőváralja, Fony, Mogyoróska, Regéc, Rudabányácska, Vizsoly.

10. A helyi lapok jelentőségére figyelmemet Rácz István egyetemi tanár hívta fel, aki az iratanyagot rendelkezésemre is bocsátotta. Segítőkétségéért ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni.

11. A kivándorlás irodalmáról még 1908-ban készült bibliográfia, amelyet azóta természetesen sokszorosán bővíteni kellene. *Barcza I.*, 1908. Nem célunk részletes irodalmat nyújtani, ezért a tanulmány végén csak azokat a tételeket vettük fel, amelyekre a dolgozatban hivatkozás történt.

12. A történeti irodalomról áttekintést ad *Rácz I.*, 1971. 53—55. Újabb tanulmányok egész sora látott napvilágot, amelyek előrevetítik az összefoglalás lehetőségét. *Rácz I.* 1962, 1965, 1971. (angolul 1973.); *Polányi J.* 1964.; *Puskás J.* 1970, 1974.; helyi jelleggel: *Deák G.* 1965.

Sajnálatos, hogy néprajzi, szociológiai jellegű vizsgálatok csak igen csekély mértékben állnak rendelkezésünkre. Különösen fájdalmas, hogy az eseményekkel egyidőben nem történt kísérlet a jelenség ilyen szempontú megközelítésére. Pótolhatatlanok azok az ismeretek, amelyeket a korabeli, magas szintű szociológiai stúdiók nyújtani tudtak. Gondolunk itt elsősorban a lengyel parasztok kivándorlásáról írt klasszikus monográfiára.¹³ Ez a monumentális munka „az amerikai lengyel bevándorlók életével és azzal a hatással foglalkozott, amelyet az amerikai emigráció a parasztok társadalmi életére Lengyelországban gyakorolt.”¹⁴ Természetes, hogy hasonló kérdésekre ma már — különösen megfelelő előtanulmányok és adatok híján — csak meglehetősen elnagyolt, néhány fő tendenciát kiemelő választ adhatunk. A magyar kutatásban kivételképpen egyetlen hasonló jellegű kísérletet említhetünk. Ez a munka azonban igen nagy jelentősége ellenére — márcsak méretei miatt is — sokkal szerényebb vállalkozás, mint a fent idézett monográfia. *Braun Róbert* A falu lélektana (Bp. 1913.) című kitűnő „kérdőív és mintaválasz” jellegű munkájában szentel ugyanis néhány oldalt a kivándorlás kérdésének. Vizsgálódásait ugyan az Arad megyei Maroscsicséren végezte, de úgy véljük, eredményei a kivándorlás hatásának tendenciáit kutató megközelítésben, általános értelemben is használhatóak.¹⁵

Feltűnő a néprajzi publikációk csekély száma. Több közleményben adatok és utalások egész sora szerepel, mivel azonban ezek nem ilyen céllal készültek, nem adnak választ a kivándorlással kapcsolatos néprajzi kérdésekre. *Dégh Linda*¹⁶ egyik tanulmánya az amerikai magyarság körében végzett néprajzi vizsgálatok tapasztalatait ismerteti. Itt rövid áttekintést nyújt a vándorlási mozgalom múltjáról és az emigráns csoportok integrációs problémáiról. Külön kiemeli, hogy a bevándorlás kezdeti szakasza és így az akkulturáció első fázisa csak kis mértékben kutatott. Ezáltal keveset tudunk arról, hogy miként váltak az Amerikába idénymunkásnak érkező bevándorlók valóban emigránsokká, s hogy milyen lépésekben találkoztak a fejlettebb amerikai kultúrával.¹⁷ *Gunda Béla*¹⁸ a néprajzi közlemények Amerikára, illetve az amerikázásra vonatkozó utalásait foglalja össze, fölvezolv a magyar néphagyományban élő Amerika képet. A Bodrog-köz kivándorlását szépirodalmi formában dolgozza föl *Balassa*

13. *W. I. Thomas—F. Znaniecki: The Polish Peasant in Europe and America I—V. kötet.* Boston 1918—1921. A műhöz sajnos nem jutottam hozzá, így csak az irodalomból ismerem. Vö.: *J. Szczepanski, 1973. 397—415.; I. Sz. Kon, 1967. 165—168.; A. Cuvillier, 1967. I. 71.* A szerzők a szociológiai vizsgálatokban először alkalmazva a „személyes dokumentumok” elemzését, óriási ténytanyagot dolgoztak fel: leveleket (754 db), életrajzokat, személyes élménytanyagot stb. Általános társadalomelméleti kérdések mellett az asszimiláció, emigráció, társadalmi konfliktusok problémáit vizsgálták. Legfőbb szempontjuk a folyamat szubjektív vonatkozása volt: hogyan élnek és hogyan értékelik maguk az emberek az életükben bekövetkezett változásokat. Utalni kell még *F. Bielik—E. Rákos, 1976. (III. kötet)* gazdag dokumentumkötetére, amely a levelezési anyagot tartalmazza.

14. *J. Szczepanski, 1973. 397.*

15. A mű nemrég újra megjelent. *Braun R., 1973.*

16. *Dégh L., 1966.* Vö. *Dégh L., 1968—1969., Dégh L., 1975.*

17. *Dégh L., 1966. 551.*

18. *Gunda B., 1970.*

*Iván.*¹⁹ Alapvetően a színhagyomány, különösen az amerikai népdalok alapján írja le a kivándorlás menetét, jellegzetességeit, elsősorban arra törekedve, hogy az évtizedek homályába vesztett jelenség hangulatát idézze föl. Viszonylag nagyobb az érdeklődés az amerikai népköltészet iránt. A népdalok háttérét felvillantva a legtöbb közlemény, értékes adatokat nyújt a kivándorlók életmódjához is. *Vargyas Lajos* éppen az Abauj megyei Aj falu népköltészete vizsgáltakor érintette az amerikai népdalok néhány problémáját^{20a}. Minél előbb szükség lenne azonban az amerikai népdalanyag kötetben történő közzétételére és teljes folklorisztikai feldolgozására is.²⁰

Mint látható, forrásanyagunk igen változatos, bizonyos szempontból csak nehezen felhasználható. Ennek ellenére úgy érezzük, a lokális vizsgálat, analógiák és általános megfigyelésekkel történő párhuzamba állítása mellett, lehetőséget ad arra, hogy a magyar kivándorlási mozgalom általános *tendenciáit* részben földerítsük. Tehát a módszert határozottan az általánosítás felé törekvés jellemzi.

TERÜLETÜNK KIVÁNDORLÁSA AZ ORSZÁGOS NÉPMOZGÁSBAN

Vizsgálatunk bázisát jelentő falvak döntően a hajdani Abauj-Torna és kisebb mértékben Zemplén vármegye területéhez tartoztak. A következő statisztikai jellegű rész célja, hogy e területek kivándorlását számszerűleg is belehelyezzük az országos népmozgásba.²¹ Távolról sem törekedve teljességre, csupán a főbb mozzanatok jelzésére szorítkozunk.

Tudjuk, hogy a vándorlási mozgalomban a parasztság részvételi aránya rendkívül magas, a becslésektől függően 68—90%, esetleg még ennél is több.²² Abauj és Zemplén megye egyértelműen agrár jellegéből fakadóan, az általunk vizsgált falvak kivándorlóit szinte kivétel nélkül a parasztság sorából kerültek ki, arányuk erősen megközelíti a száz százalékot.²³ Világos, hogy e két megye kivándorlása is, mint sajátos parasztp probléma jelentkezik.²⁴

19. *Balassa I.*, 1975.

20.a *Vargyas L.*, 1941. különösen 19—20. és 30.

20. A kérdéskör irodalma egyre terebélyesedő. Legfontosabb publikációk — mind további irodalommal: *Rickert E.*, 1920.; *Gy. Körmendi M.*, 1965.; *Ortutay Gy.—Katona I.*, 1970. 639—649.; *Gunda B.*, 1970.; *Balassa I.*, 1975. Újabban *Nagy D.*, 1977. és *Ujváry Z.*, 1977. 56—60. és 370—380. A kézirat lezárása után jelent meg *Nagy D.*, 1978—1979. gyűjteményes kötete, amely problémái miatt nem jelenheti e kérdéskör végleges megoldását.

21. Az országos viszonyokhoz lásd az eddigi történeti irodalmat, különösen *Rácz I.* 1971. A ki- és visszavándorlás a számszerű adatok tükrében c. fejezetét. A hivatalos statisztikához vö.: *Stat. Közl. Új sorozat* 67. Bp., 1918.

22. A hivatalos statisztika 65,4%-nak veszi a parasztságot arányát. *Hoffman G.-né*, 1912. 750. 86%; *Piványi*, é. n. 19.: 75%; *Polányi J.*, 1964. 249.: A felvidéki megyékben az őstermelők mindenhol meghaladják a 80%-ot.; *Rácz I.*, 1965. 458—60.: legalább 90%; *Puskás J.*, 1974. 33.: 68%.

23. 1905—1907 között az Abauj megyei kivándorlók 72,3%-a őstermelő, 15% napszámos és 4,3% cseléd, összesen paraszti eredetű 91,6%. Zemplénben 94,2%. *Stat. Közl.* 57. táblázat.

24. *Rácz I.*, 1965. 460.

A vizsgált községek a leghevesebb kivándorlási körzetbe, a felvidéki körzetbe tagolódnak.²⁵ Mivel e kicsiny, eldugott falvakról statisztikai felmérés külön nem készült, a két megye adatait kell az országos átlaghoz vonatkoztatni. A megyék közötti különbségek ellenére jellemző, hogy a három legélénkebb kivándorlási évben (1905—1907) a felvidéki kivándorlás jelentősen meghaladta a természetes szaporulatot (196—277%-ban); minden községben tömeges útra-keleléssel számolhatunk.²⁶ Annak ellenére, hogy kiugró kivándorlási központ — mint pl. Zemplénben a homonnai és szinnai járás — nincs falvaink között, mindenképpen egy erős átlagszint jellemző s az adatközlők emlékezetében is *élénk vándorlás emléke él*. Feltűnőbb méreteket csak időnként Fony község kivándorlása öltött.²⁷ Boldogkőváralján az 1900-as adatokhoz képest nem egészen tíz év alatt a lakosság létszáma 22,5%-kal csökkent²⁸ s a különbözetet kitevők túlnyomórészt Amerikába vándoroltak.

Vidékünkéről a kivándorlás szinte egyet jelentett az Egyesült Államokba, kisebb mértékben Kanadába irányuló vándorlással. 1899-től az első világháborúig terjedő időszakban, Magyarországról az USA-ba kivándorlók összlétszámát legkevesebb 1 millió 800 ezerre becsülik.²⁹ Ugyanekkor Abaúj és Zemplén megyéből — a hivatalos statisztika szerint — összesen 126 418 fő kelt útra. Figyelembe kell azonban venni azt a tényt, hogy a hivatalos statisztika csak hozzávetőleges képet ad a vándorlásról, hiszen az illegálisan távozókat és a családtagokat nem képes regisztrálni. Jellemző, hogy pl. Abaúj megyéből pár hónap alatt 261 kivándorló közül csak 60 távozott útlevéllal.³⁰ A népmozgás méreteiről tehát csak akkor lesz valós képünk, ha számolunk az összes nem hivatalos keretek között távozóval illetve a családtagokkal. A fent említett adatokat tehát ennek értelmében módosítani kell. Úgy tűnik, a két megye elvándorlóit nyugodtan becsülhetjük 140—145 ezerre. Ez azt jelenti, hogy az Amerikába irányuló országos kivándorlás mintegy 13%-át Abaúj és Zemplén megye adta.³¹ Az igazság kedvéért azonban szólni kell arról, hogy ebben a két megyében is különbségek mutatkoznak az északi szlovák járások és a déli járások kivándorlásának mértékében. Kétségtelen, hogy a szlováklakta részokról a kivándorlás valóban intenzívebb.³² Általában a nemzetiségi megoszlásra nem

25. 1910—13. között az 1000 lakosra számított kivándorló országos viszonylatban 4,4. *Puskás I.* 1974. 55.; 1910—14 között ugyanezt Zemplénre 13-nak, Abaúj-Tornára 14,7-nek számolják. *F. Bielik—E. Rákos*, 1969. I. 29—30.

26. *Rác I.*, 1965. 455.

27. *Stat. Közl.* 52.

28. *Rác I.*, 1965. 455.

29. A különböző becslések közül ezt fogadtuk el. *Rác I.* 1971. 58. Amerikára vonatkozóan 1900—1909 között a bevándorlókat *Hoffman G.* 1911. 27. 1,4 millióra teszi. *Kovács J.*, 1977. 9. szerint a vándorlási mozgalomban 1,5—1,8 millióan vettek részt. A Kanadába irányuló kivándorlás nagyobb méreteket csak az első világháború után öltött, mivel az Egyesült Államok igen határozott bevándorlási korlátozásokat vezetett be. Ezuttal az Egyesült Államokba és Kanadába irányuló kivándorlás számos eltérő vonását nem vizsgáljuk.

30. *Rác I.*, 1965. 453.

31.	1899—1904	1905—1907	1899—1913
Abaúj	17 576	12 850	44 134
Zemplén	30 930	24 645	82 284

(*Stat. Közl.* 42. táblázat)

32. *Polányi I.*, 1964. 248. A szlovák kivándorláshoz ezen a tanulmányon kívül lásd még *F. Bielik—E. Rákos*, 1969—1975.

térünk ki, hiszen ez nem tartozik szorosabban témánkhoz. Így csak az utalás szintjén említjük meg, hogy míg Zemplén megyében a kivándorló magyarok aránya csak 40% körül mozgott, addig Abaújban előbb kétharmadát, később háromnegyedét tette ki.³³

A visszavándorlás számszerű jellemzése, ha lehet még problematikusabb feladat. Különösen a többszöri oda-vissza vándorlás okozott gondot a statisztikák készítőinek. Az anyaországba való visszaáramlás a kezdetektől, egészen az első világháborúig (majd korlátozottan a két háború között is) folyamatos volt.³⁴ A hazatérés egy-egy nagyobb hulláma mindig kapcsolatban állott az amerikai gazdasági válságokkal, így például az 1907—1908-as években.³⁵ Általában 30—50 százalékos visszavándorlási aránnyal szokás számolni, de egyesek még 80%-ra is becsülik, ami kétségtelenül túlzás.³⁶ A két vármegye visszavándorlása szintén az elsők között szerepelt. 1899 és 1913 között — a statisztika szerint — Abaújba a kivándorlók 30,7%-a tért vissza, Zemplénbe ugyanekkor 32,5%.³⁷ Abszolút számokban számolva ez összesen 40 304 fő, amely az eddigi arányoknak megfelelően körülbelül 44—45 ezer főre kerekíthető. *A két megye hazatérőinek száma tehát az országos viszonylatban kb. 450 ezer³⁸ visszavándorlónak valamivel több mint tíz százaléka.*

A számadatok sorolását befejezve megállapítható, hogy a két vármegye kivándorlása országos jelentőséggel bírt, s a felvidéki mozgalom fontos részeként tartható számon. Úgy véljük, hogy a választott területről kiindulva, a kivándorlás vizsgálatának eredményei olyan reprezentatív anyagot jelentenek, amely az országos tendenciákat is jellemezheti.

SZEMPONTOK A KIVÁNDORLÁS OKAINAK VIZSGÁLATÁBAN

A kivándorlás igen komplex jelenség, különösen a század első évtizedében tetőző gazdasági emigráció. Az elvándorlásra készítő okok körül a kortársak körében heves polémia alakult ki, a legszélsőségesebb nézeteket felvonultatva. S mindez nem véletlen. Az elemzők nyújtotta változatosság a lényegét tükrözi, nevezetesen azt a tényt, hogy a gazdasági emigráció „indítékait nem lehet egyetlen tényezőre visszavezetni.”³⁹ A valóságban ezek a folyamatok bonyolult formában jelentkeznek, megvilágításukhoz több szempontot együttesen kell figyelembe vennünk. Mivel a kivándorlás sajátos migrációs jelenség, nagy segítséget nyerhetünk a migrációs vizsgálatok eredményeiből. Kiindulási hipotézis-

33. Stat. Közl. 75. A nemzetiségi megoszlásra az idézett történeti munkák részletesen kitérnek.

34. A kivándorlókat az első világháború nehéz helyzetbe hozta, különösen az Egyesült Államok hadbalépése után, amikor is új és régi hazájuk hadállapotba került egymással. A hazatérés elé akadályok gördültek és ez csak hosszas huza-vona után, a háború befejeződésével sikerülhetett.

35. A válság nyomán fellépő nagy visszaáramlási mozgalmat részletesen elemzi *Kertész Gy.*, 1910. 30—36.; *Rácz I.*, 1965. 476.

36. *Szántó M.*, 1970. 57.

37. A visszatérés legélénkebb 1908—1913 között: 43,2%, illetve 39,4%. Stat. Közl. 59. táblázat.

38. A 450 ezer visszavándorló csak az Egyesült Államokból visszavándorlókat jelenti. *Rácz I.*, 1971. 61.

39. *Kovács J.*, 1977. 8.

ként a *G. Germani* által kidolgozott elméleti modellt alkalmazzuk. Ennek lényege, hogy általában a népmozgások (így, az országon belüli, a falu—város közötti illetve az interkontinentális migráció) vizsgálatában három szintet kívánatos elkülöníteni. A szerző sémáját kissé módosítva⁴⁰ a kutatás következő három aspektusát határozzuk meg: 1. *objektív szempontok*, 2. *kulturális szempontok* és 3. *szubjektív szempontok*.

Objektív szempontok. Ebben az esetben a kivándorlásra készítő okok objektív vonatkozásait elemezzük; döntően két tényezőt: egyfelől a vonzó és taszító faktorok együttesét, másfelől a kivándorlást célzó területek és a szülőhely közötti viszonyokat, a közöttük levő kapcsolatok feltételét és természetét. Lássuk ezeket a helyi példán!

Az elvándorlás objektív indítékait az adatközlők válaszaival is körbetapogathatjuk: „Nehéz vót a megélhetés itt akkoriban”, „szegénység vót idehaza”, „nem vót pénzecske”, „apámat szorította a kapca”, „sokan vótak, mán gyerekek, nemigen számíhattak semmire”, „nem vót munkaalkalom” — szólnak a válaszok. Világos, hogy itt a *taszítóerők* tükröződnek. Mivel a mögöttük álló mély gazdasági, társadalmi összefüggések a történeti szakirodalomban ma már közismertek, ezúttal csak utalni szeretnénk ezekre. A falvakban jelentkező bizonyos demográfiai nyomás, az egészségtelen birtokstruktúra miatt jelentkező paraszti földéhség,⁴¹ a belső társadalmi mobilitás szűk csatornáit az ipar csekély felszívóképessége, illetve alacsony bérvizonyai, a nemzetiségi területeken a nyílt nemzetiségi elnyomás egyaránt taszítóerőként jelentkezett.⁴² E fő tényezők, amelyek országosan jellemezték a kivándorlást, a konkrét, helyi esetekben is világosan kitapinthatóak. Különösen itt, a szűkös határral rendelkező hegyfalvakban okozott égető problémát az aránytalan földbirtokmegoszlás. A túlnépésedés okozta nagyméretű földigény kielégítését a nagybirtok túlsúlya és kötöttsége akadályozta.⁴³ A visszaemlékezésekben tehát nem véletlen az az egyöntetű vélemény, hogy az útrakelők legfőbb célja a hazatérés utáni földvásárlás volt. Nagyrészt nem a végleges letelepedés szándékával, hanem átmeneti munkavállalással, az anyagi gondok enyhítéséért fogtak vándorbotot. Mindjárt jelentkezik tehát a dolog másik oldala is, a le nem becsülhető *vonzerők* kérdése. Az Amerikában vállalt munkával a gyarapodás, pénzszerzés lehetősége mindenki előtt világos volt. „Aki akkor szerezni akart, Amerikába ment.”⁴⁴ Kedvező munkaalkalmak és a hazainál jelentősebb jövedelmek jelentették a fő vonzerőt, hiszen a hazai lassú és szűk területekre koncentrált tőkés fejlődés jelentős hátrányban volt az újvilági gazdasági lehetőségekhez képest.⁴⁴ Ezek a vonzó ténye-

40. *G. Germani*, 1964. 159—163. A migráció vizsgálatának objektív, normatív, pszichikai-szociális szintjeit állapítja meg.

41. A mélyebb okokat is érzékelővé kevés kortárs, a földéhségben és a föld kötöttségében jelölte meg a legfontosabb kivándorlásra készítő okot. Pl. *Nemény B.*, 1911. 23. és *Antal G.*, 1908. 24—25.: „tényleg causalis nexus van a kivándorlás és a földbirtok megkötöttsége között.”

42. Az okok részletes elemzését a történeti munkák sokoldalúan elvégezték. Vö.: *Rácz I.*, 1962. 88—98.; *Polányi I.*, 1964. 350 okk.; *Puskás I.*, 1974. 36. okk.

43. Például Zemplén megye fele ezer holdas nagybirtok. Vö. *Bresztovszki E.*, 1908—1909. 169. Ezen a vidéken a szűkös határra utal *Deák G.*, 1965. 159. is.

44. A kortársak a fő vonzerőt a hazai és amerikai bérek közötti disparitásban, *Antal G.*, 1908. 35., az előnyösebb kereseti lehetőségekben látták *György J.*, 1910. 4.

zők az elvándorolni szándékozók számára elsősorban, mint társaik egyéni sikerei jelentkeztek. A sikerrel megtérők esete hamarosan példává vált, s további kivándorlásra ösztönzött. Látható, hogy a kivándorlás olyan társadalmi mozgás, amelyben együttesen jelentkeztek az említett vonzó és taszítóerők.⁴⁵ A két tényező között azonban bizonyos közvetítő elemekre volt szükség, amelyek biztosíthatják a két objektív faktor találkozását. Ezek a szintén objektív tényezők viszont csak fokozatosan épültek ki. A nagy földrajzi távolságok ellenére azonban hamarosan aktívvá váltak s jelentős szerepet tölthettek be a kivándorolni szándékozók elhatározásaiban. A két terület közötti kapcsolatok rendszere olyan csatornaként jelentkezett, amelyen keresztül fontos ismeretek áramlottak. A kivándorlási hullám terjedésével az egymással érintkező területek között lassú információtovábbítási lánc alakult ki, amely a megelőző vállalkozók tapasztalatait közvetítette. A tengerentúli lehetőségekről először talán éppen az említett sikerrel hazatérők első képviselői tájékoztatták a falu lakóit. A két fél közötti kapcsolatok kiépülésének — elsősorban szociálpszichológiai — feltételeit itt nem érinthetjük, s ezen a szinten nem is ez a lényeges, hanem magának a közvetítő kapcsolatnak a megléte. Kiépítésében jelentős szerep jutott két intézményesült tényezőnek: a helyi sajtó és a különböző kivándorlási ügynököknek. Pusztán az a tény, hogy az újságok, ha először rendszertelenül is, később egyre folyamatosabban beszámoltak a kivándorlók különböző eseteiről, felkeltette az érdeklődést. Különösen, ha a szorgalmasan végzett amerikai munka megbecsüléséről írtak.⁴⁶ Külön kérdés az ügynökök és más, kivándorlást elősegítő elemek szerepe. A kortársak leghevesebb polémiája a kivándorlásra csábító, agítáló ügynökök ellen szólt, annyira, hogy hajlamosak voltak szerepüket eltúlozni, a fő bűnbaknak tekinteni őket.⁴⁷ Szerepük természetesen sokkal csekélyebb volt azonban, mint az információs lánc fő elemei, jelentékenyen hozzájárultak az elvándorlásra vonatkozó ismeretek terjesztésében. Nagy jelentősége volt a kivándorlókat szállító hajóstársaságok propagandatevékenységének is. Tájékoztató füzeteket terjesztettek, amelyekben az utazással kapcsolatos tudnivalókat, nem minden csábítástól mentesen ismertették. Először az utasok nagyrészt szállító nyugati — főként — német társaságok éltek e módszerrel, majd az 1903-as kivándorlási törvény⁴⁸ nyomán, a fiumei útirányt propagáló brossúrák is megjelentek. (1. kép).

A kivándorló és befogadó országok között kiépült kapcsolatok tapasztalatai, ismeretei nyomán, előbb-utóbb kialakultak az egyes vidékek sajátos kivándorlási útvonalai. Vidékünkről legtöbben észak felé, Galicián, Németországon keresztül távoztak. Ennek az útvonalnak legnagyobb előnye az volt, hogy különösebb megpróbáltatás nélkül, a határon átszökve, útlevél nélkül is kiutazhattak. A legkedveltebb kikötőben — Bréma, Hamburg — a hajóstársaságok útlevél nélkül is felvették a kivándorolni szándékozókat.⁴⁹ Ennek az útvonalnak,

45. Rácz I., 1971. 68—88., Puskás J., 1974. 36—47., Kovács J., 1977. 8—9.

46. Eperjesi Lapok, 1900. 1. sz.: A paraszt látja „hogy kivándorolt honfitársa vagyonnal tért vissza s szorgalmas munkája nem volt hiábavaló tengődés.”

47. Rácz I., 1962. 97. Itt összefoglalja a kortársaknál felmerülő okokat.

48. Az 1903-as kivándorlási törvény előírta, hogy a kivándorlók csak Fiumén keresztül hagyhatják el az országot. A rendelet azonban a gyakorlatban eredménytelen maradt. Rácz I., 1971. 83—88.

49. Rácz I., 1965. 465.



1. kép. A „Cunard” útvonalat propagáló brosúra első oldala

a többivel szemben, az út rövidege is előnyére szolgált. A másik fő útvonal Budapesten keresztül vezetett, Nyugat-Európa más nagy kikötői, illetve Fiume felé. Többen említették a francia kikötőket, amelyek szerepe különösen a Kanada felé irányuló vándorlásban volt számottevőbb (Le Havre, Cherbourg), de voltak, akik például Hollandián keresztül (Rotterdam) távoztak. Ismert volt természetesen a fiumei útvonal is, azonban a visszaemlékezések szerint úgy tűnik, a nagyobb távolság és a hosszabb hajóút kevésbé volt kedvelt. Az említett főbb útvonalaktól jobbra csak néhány egyéni vállalkozó tért el, hiszen ezeknek kialakulásában a közösségi tapasztalat is döntően érvényesült. Szerepük is abban nyilvánult meg leginkább, hogy az egymás után induló kivándorlóknak, a teljes ismeretlennel szemben valami minimális biztonságot nyújtottak. Roppant csekély volt ez a biztonság, de mivel a közösségi tapasztalat hozta létre, viszonylag általános érvénnyel bírt.

A kivándorlás széles körű mozgalommá válásával a befogadó ország és a szülőföld között legerősebb kapcsolattá a levelezés vált. Szerepe igen nagy volt már az első pillanattól kezdve, hiszen a hozzátartozókkal a kivándorló állandó kapcsolatot tartott fenn, és ezáltal a két terület között a kapcsolat folytonossá is alakult. A levélbeni érintkezés, különösen a viszonylag hosszabb időre, de

nem végleges megtelepedés szándékával elutazók esetében volt jelentős. A kölcsönös élménybeszámolók komoly jelentőséggel bírtak mindkét fél számára. Az óhazai hírek, a faluban történt események a hazához, a fajhoz való kötődést erősítették. Írtak a családi életről, egészségről, tudakozódtak a kiutazás módjáról — mindezek az apró események, különösen a hazavágyókban érleltek olykor döntő elhatározást. A tengerentúlról érkezett levelek pedig, a munkáskéz hiányával küszködő családnak segítettek a várakozást enyhíteni. Az amerikai életről, munkáról írt beszámolók, még ha minden hivalkodástól mentesek voltak is, elemi erővel hatottak, a szomszéd falut is Vidéknek nevező falusiak gondolkodásában. Nem okvetlenül kiugró sikerekről szóltak e levelek, az otthon köztudottan rongyokban járó nincstelenek csupán emberségesebb életkörülményekről értesítik hozzátartozóikat. A korabeli sajtó alapján tudjuk, hogy egy-egy levél érkezése óriási eseménynek számított a falu életében. A nyilvános felolvasás megmozgatta a falusi élet csendes menetét.⁵⁰ A hazaküldött fényképek aztán egycsapásra eloszlatták a hitetlenkedők kétségeit. „Ha látna engem otthon a pap, meg a tanító, mikor felöltözök, hamarabb lekapná előttem a kalapot, mint én ű előttük.” — írja egyikük.⁵¹ S valóban, a képek elegáns, sötét ruhás, bőrcipős urakat mutatnak, nemegyszer hivalkodó óralánccal, divatos drótkeretes szemüveggel. A fényképcsere emléke mindenhol él, ha maga a kép „megégetődött” is azóta a legtöbb helyen. A többé-kevésbé rendszeresen (havonta) küldött leveleken kívül, esetlegesen, csomagot is küldtek a tengeren túlról. Jobbára ugyan a háború után, és inkább csak azok, akik véglegesen az új hazában telepedtek meg. „Mikor nagy ínségben voltunk csomagot is küldtek, használt ruhákat, cipőt” — mondta egy adatközlőnk, aki még mindig egy többszörösen elnyűtt, átvarrott amerikai mellényt viselt. Olykor feltűnt egy-egy különlegesebb ruhadarab (pl. prémes gyerekkabát, dísztű), használati tárgy (pl. szép imakönyv), azonban a csomagok küldése ekkor még nem volt olyan jellemző, mint később. „Nem vót az akkor divatba, mint most.” A küldemények rendszerint csak apró csecse-becsékkal, képecskékkel, függőkkel voltak tele, amelyekkel aztán a szobákat díszítették a felvidéki falvakban.⁵² Az otthonlevőknek természetesen legfontosabb volt a hazaküldött pénz, amelytől néhány esetben családok mindennapjai függtek. Az amerikai pénz szerepére más összefüggésekben térünk majd ki részletesen.

Mint látható, a levelezésnek roppant jelentős szerepe volt. Utalni szeretnénk még arra, hogy az említett kivándorlási útvonalak kialakulásában az Amerikából küldött információk szintén nélkülözhetetlenek voltak. Mindent összevéve a két kontinens közötti kapcsolatok itt kiemelt formái a kivándorlásra ösztönző, vonzó és taszítóerőket közelítette egymás felé. A tényleges népmozgás létrejöttéhez azonban más feltételek is szükségesek voltak.

Kulturális szempontok. Az eddig tárgyalt objektív feltételek azonban nem egy üres vákuumban,⁵³ nem önmagukban működtek, hanem a folyamat szociális, pszichikai és kulturális alapjain keresztül. Itt a kulturális kontextust vesz-

50. Eperjesi Lapok, 1882. 1. sz.; *Rács I.*, 1965. 463.

51. Idézi a Zemplén, 1901. aug. 18. 33. sz.

52. *Gunda B.*, 1970. 407.

53. „Objective conditions do not operate in a vacuum...” — *G. Germani*, 1964. 161.

szük szemügyre. A rossz, kedvezőtlen hazai viszonyok még nem feltétlenül eredményeztek nagyméretű kivándorlási hullámot. Közismert a hagyományos paraszti társadalom erősen statikus jellege, amely a mindennapi tudat és az értékek szerveződésén keresztül, a mozgások számára is teret szab. Így a zárt struktúrájú parasztfalvak esetében csak ritkán jelentkeztek jelentősebb helyváltoztatások. A kultúrában intézményesült normák, vélemények rendszere átfogóan szabályozza az egyes csoportok és egyének viselkedését. A kivándorlás esetében ennek a szelektív funkciónak kettős értelemben is egy rugalmasabb formája működött. Elsősorban arról a belső migrációs hagyományról⁵⁴ kell beszélni, amely szervesen illeszkedett a felvidéki falvak gazdasági rendszerébe. Különböző idénymunkák vállalására, az alföldi területek felé irányuló vándorlás, már messze a kivándorlás előtt megindult. Egy sajátos, Alföld — hegyvidék közötti munkamegosztás jött létre, amelyet egyértelműen a szükség hívott életre, tartott fenn. Ezekben a falvakban az emberek élete kevésbé kötődött kizárólagosan a szülőföldhöz, oldódott a települések közötti elszigetelődés, csekélyebbé vált az állandóság, egyszóval: erősödtek a kultúra nyitottságát előmozdító tendenciák. A fő munkákat végzők számára életelemmé vált az utazás, s a szabadabb mozgást számukra éppen a falu társadalmában betöltött státusuk biztosította. Így, a jobb megélhetésért, kényszerűségből kibontakozott belső migrációs folyamat, a kultúrában is változásokat eredményezett. Az a szükség, amely távoli területekre űzte a munkavállalókat, intézményesítette a kultúra, munkára vonatkozó szabályainak változását is. Az elvándorlás ténye, a migrációban érdekelt falvak számára — bevett szokásként jelentkezett. Az elemző, ezt — az emberek számára — természetes folyamatot, a kultúra szabályozó funkciójával magyarázza. Ezért tehát azt mondhatjuk, hogy a kultúrában olyan viselkedési normák és szabályok alakultak ki, amelyek a nagyobb helyváltoztatásokat is lehetővé tették. Pontosabban, kialakultak azok a kulturálisan meghatározott viselkedési minták, attitűdök, amelyek a vándorlókat közvetlenül irányították. A migrációt így olyan normák szabályozzák, amelyek a kultúrába szervesen konfliktusmentesen illeszkedve, némi nyitottságot biztosítanak a teljes konzervativizmussal szemben.

A tradicionális paraszti életmód merevségét, tehát már bizonyos mértékig, a hagyományos munkavégzés is lazítani tudta. Nagyobb jelentőséggel a kapitalizálódási folyamat okozta változások bírtak. A századfordulóra az ország már megindult a polgári fejlődés útján s ez mozgásba hozta a társadalmat⁵⁵, amely folyamat, a hagyományos paraszti kultúrát lassan létfeltételeitől fogja majd megfosztani. Ekkor még, ha lassú ütemben is, de már bomlasztó erők kezdtek hatni a zárt, merev paraszti struktúrára és konzervatív kultúrájára. Az értékek és a hagyományos normák felbomlási folyamata (ha számos zavarral tarkítva is), bizonyos mértékig, ugyancsak nyitottá tette a kultúrát, lehetőséget biztosítva a bevett tevékenységi formáktól való elszakadásra. A múlt század

54. A kortársak érzékelve ezt a jelenséget, a kivándorlást egyszerűen vándorlási mániának tekintették — pl. a felvidéki szlovákok és a székelyek esetében. Vö.: *Rácz I.*, 1962. 97—98.

55. *Rácz I.*, 1971. 56. hangsúlyozza, hogy kivándorlás csak a mobillá váló társadalmak esetében lehetséges. Természetesen ez a mobillá válás a hagyományos kultúrák konfliktusát eredményezte — minket most ez a mozzanat érint elsősorban.

végén, a századforduló táján, a kivándorlásra készítő vonzó és taszítóerők termékeny talajra találtak, egyfelől, a belső migrációt már régóta folytató, másfelől, a lassan bomló kultúrával rendelkező közösségek esetében. Ha e két tényező megközelítőleg egybeesett egymással és a taszító-vonzó faktorokkal, a kivándorlás nagyobb méreteket öltött: úgy érezzük, ez a jelenség érvényesült a felvidéki kivándorlás esetében.

Szubjektív szempontok. A külső szemlélő számára még az egészen rossz megélhetési viszonyoknak tűnő taszítóerők sem vezettek okvetlenül kivándorláshoz. Sőt, még ha bizonyos csoportok számára kultúrájuk normái lehetővé tették a szabadabb mozgás lehetőségét, nem biztos, hogy kivándorlóvá váltak. Az objektív okok, az ideális normák és értékek ismerete tehát még nem elegendő a kivándorlás teljes tanulmányozásához: az elhatározás ugyanis szubjektív döntés eredménye, így felvetődik e harmadik fő szempont kérdése is. A kivándorlási indítékainak hű lélektani elemzését csak magával a folyamattal egyidőben lehetett volna elvégezni, így ma már csak tapogatózni tudunk. Már volt róla szó, hogy az emberek számára a kivándorlás lehetősége a társak tapasztalatain keresztül került a köztudatba. A sikerek példája, a két terület között létesült kapcsolatok kisugárzó hatása, mind az egyéni elhatározást befolyásolták. Ezek az információk a közösségekben belső láncreakciót teremtve, ösztönzőként hatottak. Számatalan esetben nyújtott megoldást a kivándorlás lehetősége, például a családi perpatvarokban, a szülők által nem engedélyezett házasságok esetében (református-katolikus, gazdag-szegény). Az egyéni szempontok szférája szinte korlátlan szélességű, így az individuális célok igen különbözőek voltak. Közvetlen, személyes kivándorlásra készítő okként említették a kiházasítás költségei körüli bonyodalmakat, a férj-feleség összekülönbözését. Hasonló okként játszott szerepet Arkán és Vizsonyban is, a sok gyerek felett való szegyenkezés, vagy kézenfekvő példát nyújtott egy-egy elvándorolt fiatalember esete, a katonai szolgálattól való megszabadulásra.⁵⁶ A sort folytatni lehetne, azonban ez elemzésünk eredményét nem befolyásolná: az egyéni indítékok skálája változatos, s így kivándorlás közvetlenül, az egyéni pszichikum biztosította különböző formákon keresztül, személyes elhatározásokon alapult.

Eddigi elemzésünkben, a komplex folyamatok eredőjeként létrejött kivándorlás jelenségeit, három szempont köré igyekeztünk csoportosítani. A kifejtésben felmerült elkerülhetetlen átfedések ellenére, azt kívántuk érzékeltetni, hogy az objektív faktorok — döntően a gazdasági tényezők — milyen áttételeken keresztül valósultak meg.⁵⁷ Tehát nem a kultúra és a személyes szféra szerepét akartuk felnagyítani a gazdasági, társadalmi tényezőkkel szemben, hanem a történelmi folyamat lefolyását kísértük figyelemmel. Ennek nyomán nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy *a kivándorlás az objektív taszító és vonzóerők egyidejű jelentkezése következtében, a közösségek kultúrája szabta normák, értékek szűrőjén keresztül, egyéni elhatározás alapján bontakozott*

56. Ugyanakkor Amerikában rájönnek arra, hogy az egyik legjobb kereseti lehetőség a hadsereg — beállnak katonának és küldik haza a dollárokat: Tót ezred Amerikában. Felvidéki Szemle, 1898. 32. sz. 4.

57. Vö. G. Germani, 1964. 163 és 173.

ki.⁵⁸ Fontos hangsúlyozni, hogy e három szempontot, a kivándorlási folyamat minden szakaszának jellemzésekor alkalmazni kellene, így a legizgalmasabb kérdés — az akkulturáció esetén is.⁵⁹ A következőkben azonban főleg a kulturális aspektust emeljük ki.

A KIVÁNDORLÓK AMERIKÁBAN

A végleges döntés után, igyekezve kisebb csoportokba verődve, hosszú, fáradtságos utazással érték el a befogadó országot. Az utazás, különösen a hajóút valóban nagy megpróbáltatást jelentett számukra,⁶⁰ többen emlékeznek viszontagságos kalandokra, a tengeribetegségekre. A sikeres partraszállás után

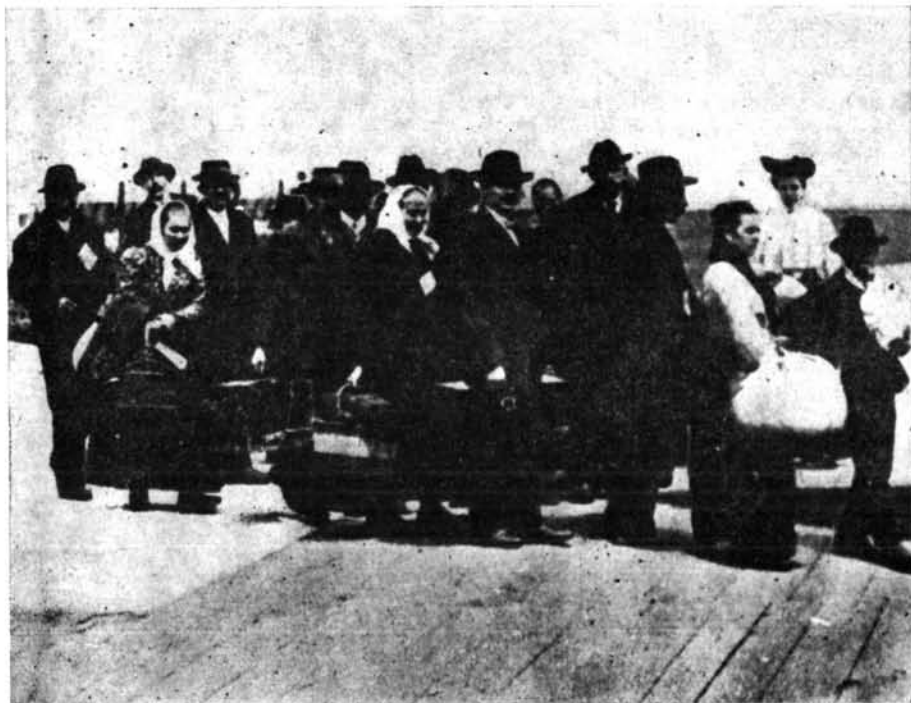


2. kép. Kivándorlók. Az amerikai magyar református egyházmegye naptára. 1906.

58. Részben hasonló eredményre jut Kovács J., amikor a politikai és a gazdasági emigráció közötti különbséget abban látja, hogy az utóbbi, egyéni elhatározás nyomán, a taszító és vonzó hatások találkozásakor jön létre. Kovács J., 1977. 9.

59. G. Germani, 1964. 163. hangsúlyozza, hogy az összes fázis vizsgálatában alkalmazni kell e három szint elkülönülését.

60. Rácz I., 1965. 466. részletezi az utazás bonyodalmaikat. A hajóutat György J., 1910. 19. így jellemzi: „a magyar államtól másfél millióval segélyezett Cunard-hajók személyzetére nézve is mindegy, akár barmokkal, akár kivándorlókkal kell elbánniok...”



3. kép. Behajózásra váró kivándorlók csoportja. Az amerikai magyar református egyházmegye naptára 1906.

nyomban igyekeztek munkába állni, ki a már kintlevő ismerősök segítségével, ki pedig munkaközvetítőkre utalva, kitéve magát újabb bonyodalmaknak. Mint már mondtuk, a kivándorlók elsősorban anyagi gondjaik enyhítéséért indultak útnak, s nem a végleges megtelepedés szándékával. Ezt bizonyítja a kivándorlók összetétele is,⁶¹ hiszen a vállalkozók, döntően a falvak fiatal, munkaképes rétegéből kerültek ki. Ez különösen az első időkben volt jellemző, amikor is a családot hátrahagyva s a gyors visszatérés reményében, egyedül, csak férfiak keltek útra. Valósággal munka nélkül maradtak a hazai sorozóbizottságok, a sorkötelesek mintegy 40%-a maradt távol, nagyrészüket az Amerikába vándorlás miatt.⁶² Annak ellenére, hogy kivándorlók igyekeztek a hazai nagy mezőgazdasági munkák elvégzése után indulni, a munkáskéz eltűnése—

61. 1907-ben a 20—49 éves korcsoportba az összes kivándorló háromnegyed része tartozott. A kivándorló férfiak túlsúlya egészen 1908-ig megmaradt. 1913-ban viszont már a nők aránya 53,8% — egyre több megtelepedni vágyó vitette ki maga után a családot is. Vö. *Bolgár E.*, 1908. 496.; *Hoffmanné*, 1912. 751.; *Rác I.*, 1965. 457.

62. A sorozások már-már nevetséges „látogatottságára” lásd *Kassai Munkás*, 1911. 26., 31., 22., 43. sz. Már az 1880-as években a Zemplén megyei szlovák járásokból a hadkötelesek 40%-a kivándorolt — alispáni jelentés 1881. közli: *F. Bielík—E. Rákoš*, 1969. 84—88.

s a kor uralkodó osztályának is legégetőbb problémája — nagy feladatot rótt az itthonmaradt családtagokra is. A munkabíró férfiak távozásával „otthon csak asszony, gyerek és agg található, ezek végzik természetesen rosszul a munkát.”⁶³ Kétségtelen, hogy a kivándorlási láz emelkedésével, a mezőgazdasági munka végzése olykor komoly akadályokba ütközött. A falu lakossága pillanatnyilag átrendeződött, ami újabb társadalmi mozgásokat eredményezett. Ilyen volt az a jelenség, hogy a tízes években, némileg még a hagyományos Felvidék—Alföld közötti munkásvándorlás iránya is módosulni tudott, most már Szabolcs és Szatmár lett az a vidék, ahonnan a munkáskezek érkeztek. A munkát tehát el kellett végezni, azonban a pillanatnyi szükség nem eredményezett döntő változást, természetesen nem alakította át a gazdálkodás hagyományos szerkezetét sem. De most térjünk vissza magához a kivándorlóhoz!

A legfőbb cél a minél gyorsabb és minél nagyobb összeg előteremtése volt, amely meghatározta a kivándorlók egész tevékenységét és életmódját. Igen fontos ezt a mozzanatot kiemelni, mert ez a mindent befolyásoló kezdeti szándék, alapvetően meghatározta a bevándorlók első generációjának akkulturációsóját. A visszatérés tudatában dolgozó bevándorlók számára az új környezet kezdetben csak az új munkaalkalmat jelentette, s nem vetette még fel élesen az új társadalom és kultúra egészébe való bekapcsolódás szükségét, így az akkulturáció fokát, a változás gyorsaságát jelentősen befolyásolta az a szándék, hogy idővel hazatérnek a szülőföldre.⁶⁴ A visszatelepülést kevésbé remélő, illetve nem is óhajtó kivándorlók életét, szándékaik ugyancsak többé-kevésbé determinálták, nagyobb utat nyitva az asszimilációs tendenciák érvényesülése felé.

A remélt gyors anyagi gyarapodásra, legkedvezőbb lehetőségeket az Egyesült Államok keleti óriási iparvidéke nyújtotta. A gazdasági emigrációt az is nagyban jellemezte, hogy nem szóródott szét Amerika-szerte, hanem a nagy iparvidékhez kötődve, nagyjából egy tömbben hozta létre zárt nemzeti közösségeit. A későbbiek már az elődeik által kialakított etnikai telepekre igyekeztek. Az egy falubeliek arra törekedtek, hogy lehetőleg egy helyre kerülve, minél inkább fenntartsák az otthoni körülményeket: „zárt telepeken, a városok szegénynegyedeiben húzódtak meg, teljesen elkülönülve a hazaiaktól.”⁶⁵ A zárt tömbökben történt letelepedés így nagy segítséget nyújtott úgy a régi, mint az új kivándorlók számára. Az olcsóságra való törekvés, az egészségtelenségig fokozott igénytelenségbe hajtotta őket. Lakásuk „nem egyszer bűzlik a piszoktól, hemzseg a patkányoktól”⁶⁶ — írja egy amerikai lap. Az egy környékről származók egy helyen történt megletelepedésére, legjobb példa az Amerikában kötött házasságok esete. Ha pl. Vizsolyról vagy Göncről elszármazottak házasodtak össze, csak ennyit mondanak: lányom *Göncre ment férjhez*, illetve, fiam *Vizsolyra nősült*. Bridgeport (Connecticut állam) különösen az abaujiak körében volt kedvelt, s Arkán, Vizsolyban, Fonyban még mindig számos ottani születésű ember él. Mások Pittsburgh, New York, South Norwalk és Cleveland váro-

63. Eperjesi Lapok, 1882. 1. sz. 1—2.; Vö.: *Rác* I., 1965. 457.

64. *Dégh L.*, 1966. 551.

65. *Szántó M.*, 1970. 62., de ezt mások is kiemelik. Vö.: *Sós Péter J.*, 1973. 83.; *Kovács J.*, 1977. 9.

66. Idézi ifj. *Leopold L.*, 1908. 114.; Vö. *Hoffmann G.* 1911. 79—81.

sát említették.⁶⁷ Munkát lehetőleg a helyi ipari üzemekben vállaltak, elsősorban az acélipari és nehézipari gyárakban. A bridgeportiak főleg az ollógyárat, a konzervgyárat és a bársonygyárat keresték fel. Valójában, minden szakképzettséget nem igénylő, nehéz fizikai munkát elvállaltak, gyakran olyat is, amelyet más már nem vállalt el, de itthon ők maguk sem végezték volna el.

Tanulságos az idős korában hazakerült Medve József (1891. Mogyoróska) esete: hét év alatt 11 olyan szakértelmet nem kívánó munkát vállalt, mint például a folyólecsapolás, útépités, de végzett takarítást, kertgerezlyézést, sövénynyírást és így tovább. Hasonló volt a többi bevándorló sorsa is. Gyárakban, vagy pedig alkalmi, idénymunkákkal próbálták a remélt nagyobb összeget előteremteni. Viszonylag csak a bányától idegenkedtek jobban, habár tisztában voltak azzal, hogy a legnagyobb keresetet a bánya biztosítaná: „Szénbányában dolgoztam, ott jól megfiadzott a pénz.” Mezőgazdasági munkát csak a legritkább esetben végeztek. A farmokon ugyan jobban éltek volna, viszont a kisebb kereset csak a kinttartózkodás idejét növelte volna meg. Számottevőbb szerepe csak Kanadában volt, és főleg a hazatérni nem kívánkozók körében. A megtelepedési szándék legbiztosabb jele éppen a kinti földvásárlás volt. A kivándorolt lányok nagyobb része cselédnek szegődött, másrészüik — jóval mostohább körülmények között — a tipikusan női munkát foglalkoztató gyárakban vállalt munkát. Így kerültek pl. kalap-, bársony-, selyemgyárba, de a textiliparon kívül sokan dolgoztak konzervgyárban is. Az asszonyoknak csak egy szűkebb rétege tett szert nagyobb keresetre és jobb életkörülményekre, azok, akik szakácsnőként tudtak elhelyezkedni. Munkájukat igen megbecsülték s hamar közsimertek lettek a magyar szakácsnők.⁶⁸

Külön kell szólnunk az úgynevezett *burdos rendszerről* (boarding), ami egyrészt szintén munkaalkalom — jórészt a férjes asszonyok számára, másrészt ennél sokkal több, sajátos közösségi szervezet. Ilyen közösségbe tömörült az egyedülálló kivándorlók többsége, ahol szinte a munkán kívüli idejük egészét töltötték. Legegyszerűbb forma az volt, mikor egy-egy régi amerikai család befogadott magához pár embert (2–5) — *burdot* — akinek minimális pénzösszeg fejében, rendszeresen biztosítottak szállást és kosztot. A bért, a *burdot* általában a hónap végén fizették. Ennél már jóval fejlettebb az a forma, amikor 10–20 férfi bérelt egy szobát és megszabott árral felvettek egy asszonyt, aki a háztartást vezette. A költségeket együtt fedezték s így a megélhetés még olcsóbb volt. A *burdosháznak* ezt a formáját *kompanya burd*-nak hívták. A burdos rendszernek legfőbb jelentősége a közösségteremtő funkciója volt. Amellett, hogy a kivándorlók alapvető szükségleteit viszonylag olcsón biztosítani tudta, lehetőséget teremtett olyan közösségi élet kibontakozására, amely a kivándorlótársai között a hazai környezetre emlékeztette. A kivándorlás elsőként jelentkező hatása, a gyökeresen új életmód és kultúrával létrejött kapcsolat nyomán, a bevándorlók igen határozott befeléfordulásaként jelentkezett. Ezért igyekeztek megragadni minden olyan lehetőséget, ami a fogadó társadalomtól való elkü-

67. A hivatalos statisztika is hasonló eloszlást mutat. Stat. Közl. 78. táblázat.

68. Jobb szakácsnők havi 50–60, cselédnek heti 4–8, gyári munkásnők 0,7–1,75 dollárt kerestek. *Kertész Gy.*, 1910. 32.

lönülésben nem hagyta teljesen magára a kivándorlót. A magukrahagyatottságot a jól összetartó közösségek tudták leginkább ellensúlyozni. A csoportok kialakításában a közös munka mellett legfontosabb szerepe a bevándorlók hagyományos kultúrájának volt. Ennek következtében alakultak ki a kis közösségek (mint a család, burdos ház, kocsmai társaság) felett szerveződött, nagyobb csoportokat érintő egyletek, szervezetek is.⁶⁹

E szervezetek határozottan etnikus jellegűek voltak, amelyekre „általánosan jellemző az eredeti etnikumhoz való kötődés, a népi, nemzeti tradíciók erős hangsúlyozása és ápolása.”⁷⁰ A fogadó társadalomtól és más bevándorolt csoportoktól meglehetősen izoláltan fejtették ki tevékenységüket. Az egyesületek legtöbbször erősen vallásos jellegű betegsegélyező társulat volt. Különösen nagy szerepet töltött be a vallás. A visszaemlékezésekből egyöntetűen kiderült, hogy vallásos életük még inkább fokozódott az új környezetben, hiszen az idegen viszonyok problémáinak kitett kivándorlók, éppen a vallás gyakorlásában könnyíthettek gondjaikon, s így megmaradtak rendszeres templomba járóknak. A vallás azzal, hogy híveit együtt tartotta, közösségi életet teremtett, ugyanakkor fő szerepet játszottak „a magyar nemzeti keretek megőrzésében.”⁷¹ A szervezetek az etnikus tradíciók, szokások és az Óhazához kötődő szálak őrzésén kívül, a fogadó társadalom irányában is fontos társadalmi funkciót töltöttek be. A bevándorló közösségek minden izolációs törekvése ellenére, előbb-utóbbi beilleszkedésük szükségszerű követelmény volt. Az amerikai szervezetek az etnikus keretek sajátos megőrzésén keresztül, a paraszti bevándorlókat „kollektíven” illesztették a befogadó környezetébe.⁷² Ezáltal, az elszigetelt bevándorlók legnagyobb részét kiemelték a helyzetük adta izolációból és a kivándorlók számára — kettős funkciójuknak megfelelően — megteremtették „az Ó- és Új-hazához egyaránt kapcsolódó láncszemet.”⁷³ A bevándorló közösségekre általában is jellemző, hogy akár a szűk, személyes jellegű csoportok, akár az intézményesen szervezett egyesületek, sajátos emigrációs helyzetük következtében két fontos funkciót láttak el: először is, olyan kereteket teremtettek, amelyben a kivándorlók számára — a lehetőségekhez képest — maximális lehetőség nyílt a hazaihoz közel azonos viszonyok fenntartására, másrészt egyéni elszigeteltségükkel szemben, közösségeiken keresztül, egyben a fogadó ország felé is közelítette őket. Ez a bekapcsolódási lehetőség azonban jelentősebb eredményeket csak a huzamosabb ideig kinttartózkodó és a végleg letelepült kivándorlók számára biztosított. A kezdeti időszakban, főleg az eltökélten hazatérni vágyók számára, a közösségi élet csak munkájukkal kapcsolatban biztosíthatott feltétlen előnyöket számukra. Így megszervezte a gyakran fenyegető balesetek miatt szükséges betegsegélyezést, valamint a minimális szabadidő eltöltését. A fogadó társadalom felé való közelítést tehát csak így lehet és kell értenünk, hiszen ekkor még — a munka elvégzésén kívül — maga e társadalom sem állított fel jelentősebb követelményeket a bevándorlók számára. A közelítés az

69. Rác I., 1965. 468. Vö. Vázsonyi E., 1978.

70. Puskás J., 1970. 565.

71. Szántó M., 1970. 74. a vallás szerepéhez lásd még Antal G., 1908. és Puskás J., 1970. 550.

72. Puskás J., 1970. 565. A szerző összefoglalja a magyar egyletek történetét.

73. Sós Péter J., 1973. 87.

integráció egész folyamatában nyer nagy szerepet, az asszimilációt könnyíti meg (biztosítja) az asszimilációra egyébként nehezen képes paraszt-munkás betelepültek számára. A rövid kinttartózkodási idő viszont, az egyént — az éjt-nappalt szinte átdolgozó parasztot — szinte egyáltalán nem kapcsolta be az amerikai életbe. Az idegen környezettel általában még munkavégzése közben sem volt kénytelen személyes érintkezésbe lépni. A munkát, elsősorban a nagy ipari üzemekben, kisebb-nagyobb csoportokban végezték, ahol irányításukkal rendszerint egy-egy idősebb amerikás volt megbízva. A felvidéki kivándorlók számára igen előnyös volt az is, hogy az iparban sok lengyel munkavezetőt alkalmaztak, akikkel könnyen megértették egymást (pl. a szlovákok, ruszinok).⁷⁴ Nehezebb helyzetben azok voltak, akiknek olyan helyen kellett dolgozniuk, ahol csak angol nyelvű munkavezetők voltak, így nekik a munkához szükséges minimális nyelvismeretet előbb-utóbb el kellett sajátítaniuk. Legtöbbször azonban az angol nyelv ismerete nélkül is célhoz értek s pár éves kinttartózkodásuk alatt, angol tudásuk jobbra csak szavakra és a legszükségesebb formulákra terjedt ki — sőt, esetleg még erre sem. Az angol nyelv elsajátításának szüksége illetve kényszerítő ereje az etnikai csoportokban élő kivándorlók számára kevésbé jelentkezett. E szükség jóval élesebb volt az egyéni vállalkozók számára s hamarabb vezetett az asszimiláció útjára is.⁷⁵ A század eleji kivándorlók esetében ezek a jelenségek, közvetlenül csak a hazatérni nem szándékozókra vonatkoztak. A gazdasági emigráció ellenállása az amerikai nagy olvasztókohóval (melting pot) szemben, elsősorban a letelepedés zárt közösségi formáinak volt köszönhető. Ez elsősorban az anyagi megerősödés után rövid időn belül hazatértekre vonatkozik, de lényegében a kivándorlók egész első generációjára is.

A bevándorló közösségeket legszélesebb értelemben kultúrájuk fogta át. Mint láttuk a kivándorlók túlnyomórészt a parasztok köréből kerültek ki, így etnikai jellegüket elsősorban paraszti-népi kultúrájuk fejezte ki. Az Amerikába érkező bevándorló, már külső megjelenése alapján is határozottan elkülönült a befogadó ország kultúrájától s inkább csak a többi kelet-európai országból érkezett bevándorlóhoz hasonlított. Hazulról minimális holmit hoztak, néhány kendőbe kötve vagy kisebb utazótáskákban. A hazai, megszokott paraszti viseletben érkeztek (2—5. kép), amelyet az új környezet is természetesen idegenül fogadott. Emlékeznek olyan esetre, hogy a gyerekek a gubába öltözött bevándorlókat medvének nézték és kővel megdobálták (Veréb József, 1889. Arka). A bevándorlók (ezért) az otthoni ruhát gyorsan fel is váltották az új környezetnek megfelelő öltözettel. Ha öltözetükben nagyrészt hamar hasonultak is az új viszonyokhoz, ez nem azt jelenti, hogy az új munka mellett felhagytak volna hagyományos életmódjukkal. A bevándorlók kultúrája, a maga teljességében érintkezik az új környezet biztosította kultúrával. Az érintkezés azonban esetünkben teljes mértékig a két kulturális rendszer pusztán egymás mellett élése, pontosabban, a többi bevándorló etnikum és a fogadó társadalom kultúrájának kontextusában való létezése volt. Az amerikai magyarságnak ugyanis — az asszimilációs folyamatot tekintve — nemcsak magával a fogadó ország alap-

74. „Sok polyák vót ott a munkavezető, azokkal jól megértettük magunkat, én is tudok polyákul” — id. Dobai János, 1895. Rudabányácska.

75. Antal G., 1908. 13. jól kiemeli az egyéni kivándorló esetében jelentkező gyorsabb asszimilációt.

kultúrájával, hanem egy sor etnikum szubkultúrájával is kapcsolatba kellett és kell kerülnie;⁷⁶ az Amerikában élő magyarság akkulturációja tehát több kulturális rendszerrel való érintkezés alapján teljesebbé válik. Az alapvető természetesen maga az amerikai — főleg városi jellegű — kultúra hatása (amely maga is sok irányból alakult ki), még akkor is, ha kezdetben az emigráns csoportok érintkezése egymás között talán még nem is haladta meg a fogadó társadalommal való érintkezés mértékét. A bevándorlás első fázisában a társadalmi befeléfordulás a kultúra erőteljes önmagára irányulásával együtt jelentkezett. A kivándorló szinte teljesen idegen maradt az országban, gyökértelenségét hagyományos kultúrája tudta ellensúlyozni, mégpedig oly módon, hogy pillanatnyilag az otthoni szokásoktól csak a legkisebb mértékig kellett eltérnie. Az új környezetben az anyanyelv és a gyermekkortól öröklött kultúra már nem biztosította azt az egyetemességet, amit korábban az egyén számára jelentett, hanem a világnak most már csak egy szűkebb szférájában nyújtott biztonságot. A bevándorlók kultúrájához képest a világ kitágult s az egyén számára saját hagyományos kultúrája és anyanyelve már csak kis körben biztosított maradéktalan tájékozódási lehetőséget, a biztonság tudata csak saját etnikumának közösségeire érvényesült. A kivándorlók legfőbb törekvése pontosan az volt, hogy kultúrájuk egyetemességét megkíséreljék visszaállítani: ezért szerveződtek közösségekbe, ezért teremtették meg zárt etnikai szervezeteiket, ahol életmódjuk, egész világképük leginkább felidézte az elhagyott viszonyokat. Azáltal, hogy ragaszkodtak kultúrájukhoz, biztonságukat kívánták erősíteni.

A kivándorlók kultúrája természetesen az etnikus tradíciókból csak a paraszti közösségek kultúráját foglalta magában. Éppen az idegen környezetben lett nyilvánvalóvá, hogy ez a népi hagyomány mennyire erőteljes, mennyire át tudta fogni ideig-óráig az első generáció kisebb csoportjait és szervezeteit. E kultúra mély konzervativizmusa igen nehezen ment át változásokon, különösen elemeiben mutat nagy vitalitást, egészen máig. Legfeltűnőbb, hogy az amerikai magyarság első generációjának élő tagjainál, még napjainkban is, igen archaikus folklórt találtak.⁷⁷ A visszavándoroltak körében mi is hasonló tapasztalatokat nyertünk. A kivándorlók hazai szokásaik gyakorlását az idegen környezetben is élénken fenntartották, így például karácsonykor a betlehemezést vagy az olyan búcsúk tartását, amelyekre az óhazában szomszédos falvak kinti lakói jártak össze. A sort folytatni lehetne, viszont jelentkezett az is, hogy a kultúrához való ragaszkodás gyakran nosztalgikus áttételeken keresztül nyilvánult meg, így például az amerikai sajtó fórumokon (magyar nyelvű naptárak, újságok lapjain) közölt hazai népviseletes fényképek, vagy a hazai szerszámokat, ételeket stb. reklámozó hirdetmények esetében.⁷⁸ A hagyományos kultúrát az újvilágban, a hazulról kapott hírekkel tudták igazán erősíteni és igazán fenntartani. Ezért fontos ebben az összefüggésben is kiemelni az óhazával fenntart levelezés fontosságát.

76. Dégh L., 1966. 553. és Dégh L., 1968–1969.

77. Dégh L., 1966. 551. — a szerző 60-as évek beli gyűjtése alapján. Vö. Dégh L., 1975.

78. Pl. egy tipikus hirdetés: „Vehetnek nálam hazai kaszákat felszereléssel együtt, ásók, kapák, pipák, hazai dohányárak stb.” Az Amerikai Magyar Népszava, 1910. 375.

A bevándorlók kultúrájának lassú változásában jelentős szerepe volt az anyanyelvnek. Az első generáció mivel alig tett szert az angol nyelv ismeretére, nyelvében is konzerválta a hagyományos kultúrát. Az amerikai magyarság körében végzett mai nyelvészeti vizsgálatok kimutatták, hogy többségük nyelvjáráásokat beszél és nyelvük a hazainál archaikusabb jellegű.⁷⁹ Az elszigetelt, így nehezen asszimilálódó rétegek még erősebben megőrizték a kivándorlás kori nyelvallapotukat és nem ritka, hogy 50—60 év elteltével sem tanultak meg elfogadhatóan angolul.⁸⁰ A nyelv példáján is világosan látszik, hogy az anyanyelv és a kultúra nemcsak tömörítette a kivándorló csoportokat, hanem a közösségek elkülönülése magát az egész kultúrát is konzerválni tudta, és a közöttük levő kapcsolat egy sajátos kölcsönviszony.

A bevándorlók kultúrája tehát kezdetben kevés változást mutatott hazai állapotához képest. Hagyományos munkamódjukat ipari munka váltotta fel, azonban az új munkára vonatkozó ismereteket aránylag hamar elsajátították, tevékenységük új formáját viszonylag könnyen megszokták. Szándékaik ebben alapvetően segítették őket, s a gyarapodás érdekében, egyrészt nagy erőfeszítések tettek az új technológia elsajátításában, másrészt — mint mondtuk — igyekeztek szakképzettséget nem igénylő munkákat vállalni. Természetes, hogy a kivándorlók számára így az új munkamódszerek ismereteinek elsajátítása, lényegesen könnyebb és gyorsabb folyamat volt, mint az új társadalmi, kulturális viszonyokba való beilleszkedés. Ez a jelenség az életmód-változások más eseteiben is jellemző.⁸¹ A munkamegosztás változása szempontjából, a század eleji gazdasági emigráció egy olyan sajátos urbanizációs folyamat volt, amelyben a faluból városba történő vándorlás az ország elhagyásával s egyben a nagy távolságok megtételével is párosult. A városi társadalomba történő integrálódás azonban éppen e különleges helyzet miatt még nehezebben és még lassabban ment illetve megy végbe. Az integráció ebben az esetben egy új államkeretek által kijelölt etnikai struktúrába való asszimilációként jelentkezett. A végleg kivándorolt lakosság urbanizációja, így a szülőföldtől függetlenül ment végbe, elsősorban a második generáció életében.

A kivándorlók szociális és kulturális viszonyait az akkulturáció jellemzésével összegezhethetjük. A bevándorló és a fogadó társadalom kultúrája között a kivándorlás első szakaszában valós egymásbahatolás nem jött létre. A két rendszer érintkezése csak nagyon kezdeti stádiumban volt. A bevándorlók nem az amerikai társadalom egészében igyekeztek integrálódni, így nem is az amerikai kultúra egészével kerültek kapcsolatba. Mivel a gyakorlatban a társadalom különböző rétegek és szociális csoportok rendszereként létezik, a kivándorlókat a fogadó társadalom is különböző csoportjain keresztül kívánta asszimilálni. A hagyományos paraszti kultúrára a dinamikus amerikai kultúra, az egyes szociális csoportokon keresztül hatott. A magyar paraszti közösségeknek

79. Az amerikai magyarság nyelvi állapotához lásd *Kálmán B.*, 1970., különösen 382.

80. A Magyar Televízió kanadai magyarok között készített riportfilmjében (bemutatták 1977. VIII. 26.) a Montreali Rádió Magyar Tagozatának vezetője elmondta, hogy az ország ritkábban lakott vidékén, a régi kanadások között még a harmadik generáció is a hazai palóc, szegedi tájszólásban beszél, angolul pedig alig tud. Vö.: *I. Sanders*, 1973.

81. *G. Germani*, 1964. 165. utal a jelenség általános érvényűségére.

e csoportokhoz kellett kapcsolódniuk és nem pedig a társadalom egészéhez.⁸² Az első generáció számára a kölcsönös kontaktus csak nagyon lassan épült ki. A legtöbb kivándorló nem a végleges megtelepedés szándékával érkezve, minimális törekvést mutatott az amerikai munkásosztályhoz, mint szociális csoporthoz való integrálódásra, de még a végleg letelepültek sem tudtak és akartak gyorsan asszimilálódni. Túl nagyok voltak a közöttük levő társadalmi különbségek és túl nagy mértékben tért el kultúrájuk is egymástól. A bevándorlók zárt közösségeket hoztak létre és a fogadó kultúrával nem tudtak reális kapcsolatot teremteni. A nagy távolságok miatt a körülöttük levő viszonyokat csak kívülről szemlélhették, nem jött létre közöttük olyan kontaktus, amely elég erős lett volna, hogy a fogadó kultúra, a bevándorlók eredeti, hagyományos tradícióit szétbomlassza.⁸³ Ez a kultúra szívósan továbbélt és az ideiglenesen Amerikában dolgozó parasztok számára változatlan formában fenn tudta tartani a rendszer egészét. A kivándorlók nem szóródtak szét, közösségekbe tömörültek s ezzel lassították az integráció folyamatát. Az idő múlásával az amerikai magyarság számára egyre inkább kényszerítő erőként lépett föl az új környezethez való szorosabb kapcsolódás szüksége. A folyamatos életvitelre, a boldogulásra csak az asszimilációval nyílt igazán lehetőség. Ekkor már nem elegendő, hogy a nemzeti közösségek izolálják magukat a fogadó társadalomtól, hanem szükségessé válik, hogy mielőbb annak szerves részét képezzék. A nemzeti szervezetek és egyesületek esetében, az a tendencia erősödött fel, hogy tagjaikat egyre inkább közelítsék a fogadó társadalom és kultúra felé. Az első generáció azonban, különösen az Amerikában rövid időt eltöltők, *az akkulturációs folyamatban csak éppenhogy az első szakaszban vettek részt s lényegében innen kikerülve, változatlan kultúrával távolodtak el az újvilágtól.* A további nemzedékek viszont a folyamatba egyre szervezesebben illeszkednek, és átalakítják a hagyományos öröklött paraszti kultúrájukat.

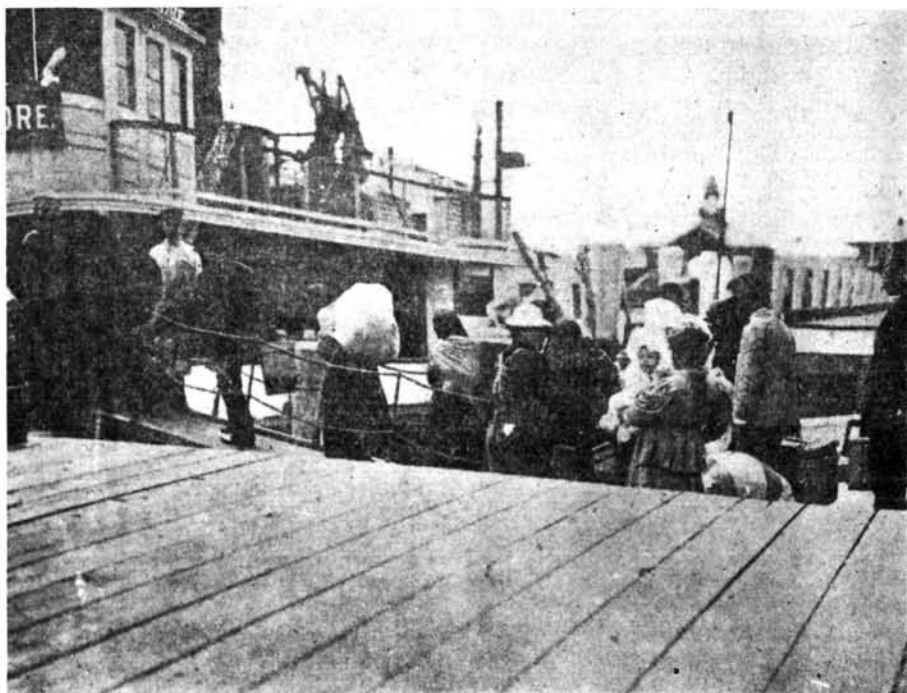
A VÁNDORLÁSI MOZGALOM HATÁSA ÉS A VISSZAVÁNDORLÁS

A kivándorlók, ha jól igyekeztek, aránylag hamar — általában 2—3 év múlva visszatérhettek az óhazába. Az itthoni környezet kiemelte, hogy a vándorlási mozgalom milyen pillanatnyi változásokat okozott számukra. Ezek legfőképpen a kultúra néhány elemében, jobbra a viseletben és más külsőségekben jelentkeztek, hiszen kultúrájuk egészét, mint mondtuk, nem érintették. A következőkben először az anyagi, majd a tudati és viselkedésbeli hatásokat értékeljük.

A látástól vakulásig végzett munka és az igénytelen életmód komoly pénzüsszeg összegyűjtését tette lehetővé. A tengerentúlról hozott és küldött pénz mennyisége szinten családonként különböző volt. Adataink a havi ötdolláros támogatástól egészen a húsz-harminc hold föld vételére elegendő pénzmennyiségig terjednek. Tapasztalataink szerint, az egyedi eseteket kivéve, a végleg

82. Sós Péter J., 1973. 88. elemzi az asszimiláció társadalmi feltételeit.

83. Dégh L., 1966. 552.



4. kép. Behajózásra váró kivándorlók. Az amerikai magyar református egyházmegye naptára. 1906.

visszatérők túlnyomó többsége, kisebb-nagyobb összegű pénzt hozott magával.⁸⁴ Az amerikai pénz hazai hatása elválaszthatatlan a földvásárlástól. Egyesek hazatérésük után, egyösszegben vásároltak kisebb-nagyobb földet, mások kölcsönt felvéve, előre megvették, és Amerikából törlesztették a tartozást.⁸⁵ A történeti vizsgálatok kimutatták, hogy a tömeges paraszti földvásárlás egyrészt a földárak ugrásszerű növekedését eredményezte, másrészt pillanatnyi levezetője lett a falusi lakosság szociális elégedetlenségének. Szempontjaink szerint számunkra lényegesebb, hogy a földvásárlás és az adósságtörlesztés mellett az amerikai pénz a falu képét is megváltoztatta. Új házakat építettek: amerikások lakták a legszebb házatkat, és ahogy tellett a pénzből, igyekeztek nagyobbra, kényelmesebbre építeni. Több Amerikát-járt ember leszármazottja említette, hogy az ő házuk volt akkoriban a legnagyobb és legszebb épület a faluban, mindenki csodájára járt. A magas építkezési költségek miatt csak kevesen engedhették meg maguknak, hogy építményeiket a gyúlékony szalma helyett cseréppel, pléhtetővel fedjék be, a visszaemlékezések szerint ezt először csak a na-

84. Egy kormányjelentés szerint a kivándorlók 67%-a tért vissza „vagyonnal” — Szántó M., 1970. 57. és Kertész Gy., 1910. 33. idézi a fiumei kikötőben a hazatérők között végzett felmérést.

85. Vö. az eddig idézett történeti munkákkal, illetve Kunfi Zs., 1909. 436.



5. kép. Behajózásra váró kivándorlók. Az amerikai magyar református egyházmegye naptára. 1906.

gyobb összeggel megtérő amerikasok tehették meg. Ennek nyomán még ma is sokhelyütt a pléttetős házakat *amerikás házaknak* nevezik, annak ellenére, hogy lakóik azóta többször is kicserélődhettek. A falvak módosabbá válását a kortárs sokféleképpen magyarázta. Az azonban bizonyos, hogy még az elítélő hangok ellenére is elcsodálkoztak, „az omladozó nemesi kúriák és az Amerikát nem járt parasztok rongyos viskói közt, a visszavándorolt parasztok kőfalas és Eternit-palás lakóházaik”⁸⁶ során. Hasonló sorokat olvashatunk a Zemplén megyei főszolgabíró jelentésében is, aki kiemeli, hogy az új házakat „már lehet szel- lőztetni, tisztán tartani, ami — ahogy írja — különösen fontos a közegészség- re.”⁸⁷ Egy-egy különösen nagy és szép ház híre még a falun túlra is elterjedt — ahogy Arkán hallottam: „Cécén, Fodor sokkal nagyobb házat épített, mint amilyenek a faluban akkor vótak.” (Sebestyén József, 1909.) A fennmaradt pénzből igyekeztek aztán a gazdaságot gyarapítani; lovat, igavonó állatot, szerszámokat vettek, melléképületeket építettek. A merészebb vállalkozók vi- szont akár többször is útrakeltek a gazdaság ilyen jellegű bővítésének érde- kében.

86. Kassai Munkás, V. évf. 1911. 31. sz. 2.

87. Zemplén, 1900. május 13. 19. sz.

A jobb mód jelei nemcsak a falun kezdtek mutatkozni, hanem a tengert megjáró paraszton is. A frissen érkezett fekete ruhás hazatérő kivált a hagyományos faluképből, „úriember vót mingyá ha hazajött”, a hozott ruhák azonban idővel elrongyolódtak, így ez a minimális változás is hamar szertefoszlott. Ruhaneműt még a legszegényebben visszatérő is hozott magával, ha más nem is, a kint viselt hétköznapi öltözetet hazahozta. Az amerikai *jek* nadrág nem aratott azonban egyértelmű sikert, feltűnt, hogy nem olyan tartós, mint ahogy gondolták, a fekete anyag nyáron a naptól hamar fakult, tönkrement — „leződült.” Az ajándékba kapott ruhát, még ha nem is tetszett mindenkinek, szívesen hordták, — mondván, mégis csak ajándék, Amerikából való. (A fekete szín különösen a gyerekeknek volt idegen.) Ezen a vidéken a női viseletben különösebb változás nem ment végbe. A sajtóban sok helyről ismert flancolás itt nem volt jellemző, az a néhány selyemkendő, díszű, fülbevaló, amit az amerikasok hoztak, nem minősíthető fényűzésnek. Elmondhatjuk, hogy a kivándorlás nyomán a paraszti viseletben komoly tartós változás nem észlelhető. A faluba került újabb típusú ruhadarabok (mint pl. a selyemszoknya, szvetter, pulóver stb.) legföljebb csak *a viselet lassú polgárosodási folyamatát serkentették*, de megjelenésük nem szorította ki a hagyományos elemeket, így hatásuk nem volt olyan erős, hogy új, polgári jellegű viseletet alakított volna ki.

A hazatérők a ruhaneműn kívül más is hoztak a tengerentúlról. Legtöbb a fehéreneműs kofferekkel (*kuffér*) utaztak haza. (6. kép). A szerencsésebbje esetleg jó nagy ládával fölpackolva érkezett — leginkább háztartási eszközöket hozva magával. (Pl. húsórló, hurkatöltő.) Volt aki — számítva a hazai munkára — pl. kaszaverőkalapácsot, kaszaküllőt, a mesterséggel is foglalkozók szerszámokat, gyalut, kisbaltát, kifaragót, kalapácsot stb. hoztak, habár ezeket itthon is könnyen beszerezhették volna. Talán úgy vélték, hogy jobb anyagból készültek s így érdemes cipelni, vagy csak egyszerűen „az tetszett meg benne, hogy amerikas szerszám” — aztán bekerült a csomagba. De előfordult, hogy az igényesebbje gramofonnal, zsebórával⁸⁸ bővölte el a hazaiakat.

Ma már azonban a kopott szecessziós kép (hölgy virággal) a pipa, vizes-pohárkészlet, kancsó, a húsórló tengelye, a kalapács stb. csak valamely családtagra utaló emlék, vagy egyszerűen a ház körüli ócskaságok számát gyarapítja. Általában kivételt csak a vallásos jellegű tárgyak jelentenek. Az állandó használat jobban megőrizte az imakönyveket, szentképeket és így nagyobb megbecsüléssel őrzik máig is őket (7—9. kép).

88. Ez külön megemlíti *Braun R.*, 1973. 347—348.



6. kép. Kivándorlók által hozott ruhaneműs kuffér. Fony. Barna Gábor felvétele



8. kép. A házioltár tartozékai. Fony. Barna Gábor felvétele



7. kép. Amerikából hozott házioltár. Fony. Barna Gábor felvétele



9. kép. Amerikából hozott szentkép. Fony. Barna Gábor felvétele

Az amerikai pénznek természetesen számos egyéb felhasználását említhetnénk még. Többször érkeztek pénzküldemények templomépítésre, harangvásárlásra,⁸⁹ sőt feljegyezték, hogy az amerikai falvakban még az adót is pontosan fizették.⁹⁰ Egy-egy különösen szerencsés amerikai esete messze földön is ismertté vált, azonban a többség nyomorát csak ideig-óráig tudta az átmeneti boldogulás felejtetni. Az amerikai *kivándorlás anyagi hatása* kétségtelesen — ha csak átmenetileg is — *az anyagi emelkedés volt*. A pénz rendkívül sajátos: iparban termelt, ugyanakkor a földvásárlásokon keresztül, mezőgazdasági termelésbe áramlik. Előállítói nagyrészt mezőgazdasági eredetű ipari munkások, fölhasználói az iparból visszavédlett parasztek. A visszavándorló tehát másodszor is munkát cserélt; visszatért a gazdálkodáshoz. Bárki módosabb gazdáya válhatott, ha a tengerentúli kaland kis szerencsét hozott számára, viszont ha a sors nem kedvezett, csak újabb kiadásokba bonyolódott, fölőleszen vesződött. Ha ez pillanatnyilag minimális differenciálódást is eredményezett, nem vált tartós következménnyé és nem vezetett a parasztfalu társadalmának jelentékenyebb átrendeződéséhez. Az amerikai pénz kapcsán elmondottakat összefoglalva: megállapítható, hogy az — önmagában jelentékeny pénzmennyiség — a parasztság körében lényegi változásokat nem eredményezett, beépülése csak bizonyos esetekben és átmeneti jelleggel történt meg. Ha nem tűnik üres szójátéknak, azt mondhatnók: megjelent a falun, de nem a faluban; változásokat eredményezett a falu képén, egyesek életében, de sorsukon alapjában nem változtatott.

A beilleszkedés a hazai környezetbe — jóval kisebb problémát jelentett, mint az idegen világhoz való alkalmazkodás, azért a gazdálkodáshoz való visszatérés aránylag zökkenőmentesnek mondható: „Aki visszajött olyan vót — mondja a 86 éves Veréb József — mintha sosem lett vóna kint, úgy élt itt tovább, mint előtte”, még béresnek, szolgálónak is kevesen mentek el a faluból. A gazdálkodás csak az Amerikában született hazatérőknek jelentett problémát, csak hosszabb idő alatt sikerült megszokniuk. A paraszti életmódba való visszatéréssel kapcsolatban fontos kérdés merül fel, hogy mennyiben változtatott a távollét munkájukon, alkalmaztak-e a visszatérők például újításokat? Mivel Amerikában szinte kizárólag ipari munkát végeztek, így az ottani mezőgazdaságról komolyabb ismereteket nem is szerezhettek. Legtöbbjük itthon legfeljebb csak elmesélni tudta, hogy a farmereknél olyan gépeket látott, amelyeket azelőtt elképzelni sem tudott: kombájnt, aratógépet stb. Eleinte a falu nem is ismerte másként ezeket a gépeket, mint az amerikasok elbeszélésein keresztül; „Nem tudtunk újítani, nem lehetett azt megvalósítani, ami akkor ott vót” — mondja egy öreg amerikai. Idővel esetleg egy-két gazdagabban hazatérő már tudott ilyen sokat emlegetett vető- vagy cséplőgépet venni, (Arka, Mogyoróska, Regéc), de a többség kénytelen volt a hagyományos módon dolgozni.

A munka, a gazdálkodás kétségtelesen a legfontosabb kötelék, ami a visszatérőt a hazai közösségbe és életmódba visszahúzta. Ha a szükség ebben automatikusabban is biztosította a bekapcsolódást, meg kell próbálnunk az

89. Zemplén, 1903. 7. sz., 116. sz., 1905. 90. sz.

90. Szántó M., 1970. 41.

élet más területén a visszailleszkedés esetleges zökkenőit felkutatnunk. A döntően más élet hatása, még az Amerikát megjárt ember emlékezetében is, az idők folyamán csaknem teljes mértékben lekopott. A visszaemlékezések szerint, az amerikasok hazatérése mindig eseményszámba ment. A falu nagy érdeklődéssel fogadta őket. Ennek ellenére jelentősebb falusi mulatságokat nem rendeztek, „ha az amerikas hazajött, csak a rokonság közt szórakoztak.” Eleinte még gyakran összeültek, s a kocsmá is az amerikas történetektől volt hangos. Tapasztalataink szerint, a tisztességgel megtért amerikasok feltétlenül a falu tekintélyesebb elemei közé tartoztak, különösen a sikereikkel nem dicsekvőket értékelte a falu erkölcsé. Néhányan kisebb tisztségeket is elvállaltak, főleg az egyházi életben: egyháztanácsstag, kurátor került ki soraik közül.

Mint már utaltunk rá, a kivándorlók egyesületekbe, szervezetekbe tömörülve próbálták hazai viszonyaikat fenntartani. A hazatérés egyet jelentett a közösségi szervezeti életből való kiszakadással, a visszatérőből újra egyéni, izolált parasztagzda vált, s a faluközösségen, a paraszti kultúrán kívül más összetartó erő nem állt fölötte. Munkájában szabadnak vélte magát, és a gazdálkodás viszonylagos biztonságát élvezte. Igen finom észrevételt tesz egy magyar származású amerikai kortárs: az amerikai munka jellemzőiből — pl. jövedelemingadozás, munkabeszüntetés, túlóra és sok hasonló apró jelenségből — olyan — ahogyan nevezi — közgazdasági tudást szerez a kivándorló, ami mindenképpen megnyilvánul az otthoni munkához való hozzáállásában.⁹¹

Az az elv, miszerint „itthon nem parancsoltak neki, hogy munkába menjen” — az állandó és bizonytalan munka kényszere alóli fölszabadulásról vall. Különösen a gyarapodás útján módos gazdává vált visszavándorló szabadult meg a létbizonytalanság mindennapi gondjától. A vagyonnal megtértek körében általános tapasztalat, hogy a kitartó munkát anyagilag jobban értékelő amerikai életmód, *szorgalmasabbá* tette a visszavándorlót. Igyekeztek a hozott pénzt minél jobban elosztani, „minden fillért megbecsülni”, s ha ez sikerült, nem kellett újra szembenézni a szükséggel, vagy akár egy újabb viszontagságos tengeri úttal. Természetesen sorolhatnánk példákat az ellenkező magatartásra is. Például az Amerikában is korhelykedő, itthoni földjére kölcsönöket fölvevő és végül nagy nehezen hazaperelt kivándorlót aligha jellemezhetjük szorgalmas, beosztó gazdaként. (Arka) A korabeli sajtó kivándorlásellenes cikkeiben erkölcsi romlással fenyegeti a távozni készülőket. Az iszákosság⁹² elterjedése mellett, a vadházasságok⁹³ számszerű növekedését, sőt a hazardjátékok elharpódzását⁹⁴ emlegették (a sort folytatni lehetne). Az „amerikas menyecske” elnevezés alatt ezekben a falvakban is az „olyan gavallér asszonykákat” értik, „akik míg az uruk kinn vót kirúgtak a hámfábó.”⁹⁵ Különösen a vagyontalannul, szerencsétlen körülmények között visszatértek körében kell számolnunk erős visszahúzó hatással; a kiábrándultság, sikertelenség számos esetben nyo-

91. A. S. Glenn, 1914. 20—21.

92. Felvidéki Szemle, 1888. 14. sz.

93. Zemplén, 1902. 27. sz.

94. Felvidéki Szemle, 1889. 98. sz.

95. A másik oldalon pedig az „amerikai házasságot” kell megemlíteni. Az Amerikai Magyar Népszava . . . , 1911. 226—227.

morba taszította a kiutat nem lelt megtérőt.⁹⁶ A kortársak sokat vitáztak az Amerikát járt emberek erkölcséről. Kétségtelen azonban, hogy a negatív példa, az egyedi esetek jobban szárnyra kaptak, mint a megszokott, kiegyensúlyozot életmód.

A mindennapi életben, a falusi emberekkel és intézményekkel való érintkezésben, a világot járt ember önérzetessége kiérződött. Mindenekelőtt meglátszott ez beszédükben. A falusi szemében a lépten-nyomon angol szót használó amerikai még tekintélyesebbnek is tűnt. Annak ellenére, hogy rendszeren angolul csak igen kevéssé tanultak meg, azonban újra magyar környezetbe kerülve kiütközött, hogy mégis csak sok angol szó ragadt meg beszédükben. Egy-egy angolul jobban tudó még taníttatta is a gyereket angol szavakra, számokra, sőt följegyezték a matyók körében, hogy nem egyszer angolul veszekedtek.⁹⁷ Még a csak szavakat tudók is gyakran emlegették a *gud bájt, sztórt, bászt* stb., s még ma is emlékeznek néhány vicces szóazonosságra (szalökörád szarokrád). Sűrűn szerepel a *kar, sur, ju, jes* stb. a nemrég visszatértek beszédében is. „Az iskolában csúfoltak, mert nem tudtam jól magyarul. Nem tudtam kiejteni a „gy” és „ty” betűket; „cs”-t mondtam helyettük.” — mondja egy gyermekkorában hazakerült asszony.⁹⁸ Jellemző, hogy szinte minden faluba számon tartják az angolul jól tudókat, akikhez szükség esetén segítségért fordulnak (pl. levelek fordítására). Az önérzetesség nyilvánul meg pl. az élménybeszámolóokban; ahogy Amerikában elcsodálkoztak a gépeket használó farmer munkáján, most ugyanúgy ők büvölik el hallgatóságukat a látottak ismertetésével. „A visszajöttek föllépése általában mindenütt önérzetesebb és az itthoni dolgokkal szemben bizonyos kicsinylést mutatnak” — mondja egy falusi kereskedő.⁹⁹ Legtöbben az amerikai munkaerkölcsöt értékelik: „Amerikában minden percet meg kell dolgozni, de ott meg is fizetik.” A demokratikusabb légkör élményére érdemes néhány példát idézni. „Amerikában mindenki olyan mint a testvér, ha bemegy a *szalonba*.” A hajdan szerencsés fiatalasszony, öreg korában arra emlékszik, hogy Amerikában még a cselédet is családtagnak tekintették (Vizsoly). Az amerikai népről szinte egyöntetűen jó véleményük van, különösen az tűnt föl nekik, hogy „ott nem divat a verekedés, a lopás, mert mindezt azonnal büntetés követi. Lelkesen emlékeznek az angol nyelv tegező formájára: „ott nincs más csak te.” Több helyen emlegették az üzletekben, közlekedési eszközökön tapasztalt emberségesebb viselkedést is. „Szépen beszélnek az emberrel: nem hall ott káromkodást, ha kérnek; nincs ott lenézés, egyforma mindenki, a kalapot sem egymás előtt, sem a hivatalban nem veszik le.”¹⁰⁰ Az amerikai szabadabb légkör komolyabb beilleszkedési problémát csak az Amerikában nevelkedettek visszatérése esetében jelentett. Számukra minden új volt, a munka, az életmód és így a mindennapi életbe is csak nehezen tudtak

96. Hazatoncolták Amerikából. Zemplén, 1900. május 13. 19. sz. „A sok nélkülözés meg a bánat is, hogy háza elúszott az útiköltségre, annyira elcsigázta, hogy a megérkezése után pár nap múlva elhalt.”

97. *Fludorovics Zs.*, 1913. 247.

98. Fedor Jánosné, 1912. Fony — Végh Ágnes gyűjtése.

99. *Braun R.*, 1973. 346.

100. *Barabás E.* (1902) 1970. 153.

bekapcsolódni. Egyedi, de a helyzetet jól jellemző esetet említ a Zemplén egyik 1905-ös száma: „Itt nincs szabadság — fakad ki egy kint született hazalátogató — ilyen államnak nem akarok polgára lenni.”¹⁰¹

Az első időszakban még élénk érdeklődés nyilvánult meg az amerikai élet, az amerikai politika iránt, annyira, hogy még azt is feljegyezték, hogy „magyar újságok helyett amerikaiakat járatnak ily helyeken.”¹⁰² Az idő azonban hamarosan elfeledtette az idegen világ emlékét. Először a szerényebben megtértek beszédéből tűnt el az utazás, a gyarak emlegetése. Sokan nem is szívesen vallották be, hogy valamikor ők is megjárták a tengert. Sikertelenség esetén nem volt ritka a szégyenkezés érzése sem. Mások azért maradtak örök elvagyakozóknak, ha már betegségük, honvágyuk örökre haza hajtotta őket. Egy-egy jellemző hangulaton, érdekes történeten kívül ma már csak foszlányai-ban él a századelő nagy eseménye, s legtöbbjüknek csak régi, különös álmodást jelent.

Láttuk, hogy a korabeli visszatérő viselkedésében észrevehető néhány finom változás, sőt néhány apró jelenségben valóban nyomott hagyott az amerikai szellem. Azonban az ismertetett okok miatt — az amerikai kultúra csak igen szűkös mértékben hatott a kivándorlók tradíciójára és a szabadabb légkör is csak kevéssé szívódott be a kivándorlók tudatába. Különösen áll ez a falujába mindenáron megtérni akaró paraszt esetében. Az akkulturációs változások időben nem nagy jelentőségűek, jobbra csak a kultúra néhány elemét érintették s nem pedig az egész rendszert. Más szempontból elősegítette a vándorlási mozgalom emlékeinek lassú eltűnését maga az első világháború és az azt követő változások sorozata is. Az első világháború élménye, amely a parasztfalvakat egyöntetűen mélyen érintette idővel elnyomta a kivándorlási mozgalom élményeit, amelyek különben is az idősebb generáció életéhez tartoztak.

A kivándorlás vizsgálata alkalmat nyújtott, hogy az akkulturáció egy sajátos példáján, a különböző kulturális rendszerek egymásra hatását megfigyeljük. Ebben a folyamatban lényegében az egymásra hatásnak egy kezdeti fázisával volt dolgunk, amely így kisebb intenzitással zajlott le, mint a különböző kultúrák hosszabb ideig tartó érintkezése esetében. Ebben a folyamatban a változásoknak kisebb szerep jutott, azonban fel kell hívnunk arra a figyelmet, hogy a kivándorlás jelensége egy másik bonyolult kulturális társadalmi folyamatban a hagyományos paraszti kultúra felbomlási folyamatában, egyéb tényezők mellett, szintén szerepet játszott. Ezt a szerepet számon kell tartanunk, anélkül azonban, hogy jelentőségét eltúloznánk és a felbomlási folyamatnak alapvető tényezőjévé emelnénk.

101. Idézi Zemplén, 1905. szept. 16.

102. *Neményi B.*, 1911. 95.

IRODALOM

- Az Amerikai Magyar Népszava jubileumi díszalbuma (1899—1909). Szerk. *Berko D. Géza* Bp. 1910.
- Az amerikai magyar református egyházmege. Naptára. Szerk.: *Kuthy Zoltán*. 1906.
- Antal Géza*, 1908. Az amerikai magyarság jövője nemzeti szempontból. Pápa
- Balassa Iván*, 1975. Amerika nekem nem szülőházam... In: *Lápok, falvak, emberek*. 257—287. Bp.
- Barabás Endre* (1902), 1970. Az Amerikába irányuló székely kivándorlás. In.: *A megindult falu* (vál. *Egyed A.*) 149—157. 1. Bukarest,
- Barcza Imre*, 1908. Magyarországi kivándorlások irodalma. Bp.
- Bolgár Elek*, 1908. A kivándorlás. *Huszedik Század*, 9. évf. 1908. 493—499.
- Bielek, Frantisek—Rákoš, Elo*, 1969—1976. Slovenské vstahovalectvo Dokumenty I—III. Bratislava, Matica Slovenska, Martin
- Bresztovszky Ernő*, 1908—1909. A nagybirtok és a munkabér. *Szocializmus*, 3. évf. 165—173.
- Braun Róbert*, 1973. A falu lélektana. In: *A szociológia első magyar műhelye II*. 277—353. Bp.
- Cuvillier, A.* 1963. *Manuel de sociologie*, I—II. Paris
- Deák Gábor*, 1965. A századeleji kivándorlás gazdasági, társadalmi, politikai vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Történelmi Évkönyv*, 1. 153—167. Miskolc
- Dégh Linda*, 1966. Approaches to Folklore Research among Immigrant Groups. *Jornal of American Folklore*, 79. No. 314. 551—556.
- Dégh Linda*, 1968-69. Survival and Revival of European Folk Cultures in America. *Ethnologia Europea*, 2-3. 97-107.
- Dégh Linda*, 1975. People in the Tabaco Belt: Four Lives. National Museum of Man Mercury Series, Canadian Centre for Folk Culture Studies Paper No. 13. Ottawa
- Fludorovics Zsigmond*, 1913. A matyókról. *Népr. Ért.*, XIV. 219—248.
- Germani, Gino* 1964. Migration and acculturation In.: Ph. M. Hauser (ed): *Handbook for Social Research in Urban Areas*. Unesco, 159—178.
- Glenn, A. S.* 1914. Amerikai levelek. *Iparosok olvasótára*, XX. 1914. 9—10. sz. Bp.
- Gunda Béla*, 1970. America in Hungarian Folktradition. *Journal of American Folklore*, 83. No. 330. 406—416.
- György János*, 1910. Kivándorlás Amerikába. „*Uránia*” Népszerű Tudományos Felolvasások 103. Bp.
- Hoffmann Géza*, 1911. Csonka munkásosztály. Az amerikai magyarság. Bp.
- Hoffmann Gézáné*, 1912. Az amerikai bevándorlás 1910—11-ben. *Huszedik Század*, 15. 749—752.
- Hultkrantz, Åke*, 1960. General Ethnological Concepts. *International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore I*. Copenhagen
- Kálmán Béla*, 1970. Amerikai magyarok. *Magyar Nyelvőr*, 94. 377—385.
- Kertész Gyula*, 1910. A kivándorlás szabályozása. Bp.
- Kon, I. Sz.*, 1967. A szociológiai pozitívizmus. Bp.
- Kovács József*, 1977. A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban 1920—1945. Bp.
- Kósa, John*, 1957. The Land of Choice. The Hungarians in Canada. Toronto,
- (*Gy.*) *Körmeny Mária*, 1965. Elindultunk idegenbe. Amerikai magyar munkásdalok. Bp., 1965.
- Kunfi Zsigmond*, 1909. A falu bilincsei. *Szocializmus*, 3. 1909. 433—439.
- íj. *Leopold Lajos*, 1908. A visszavándorlás mérlege. *Huszedik Század*, 9. 143—162.
- A magyar szent korona országainak kivándorlása és visszavándorlása. 1899—1913. *Magyar Stat. Közl. Új Sorozat*, 67. Bp.
- Máthé Elek*, 1943. Amerikai magyarok nyomában. Útirajz. Az amerikai magyarság települési térképével. Bp.
- Nagy Dezső*, 1977. Amerikás magyarok népköltészete. *Forrás*, IX. 9. sz. 46—51.
- Nagy Dezső*, 1978-1979 Az amerikás amerikás magyarok folklórja I-II. *Folklór Archivum* 8 és 11. Bp.
- Neményi Bertalan*, 1911. A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás. *Modern könyvtár* 85—88. sz. Bp.
- Ortutay Gyula—Katona Imre* 1970. Amerikás dalok. In: *Magyar népdalok*. 2. 633—649. Bp.
- Paizs Ödön*, é. n. Magyarok Kanadában. Bp.
- Polányi Imre*, 1964. A kivándorlás kérdéséhez. Az északi megyék és a szlovák anyanyelvűek kivándorlása (1870—1914). In: *A Szegedi TKF Tudományos Közleményei*, Szeged, 245—270.
- Puskás Júlia*, 1970. Magyar szervezetek Amerikában (az 1880-as évektől az 1960-as évekig.) *Tört. Szemle*, 13. 528—568.
- Puskás Júlia*, 1974. Kivándorlás Magyarországról az USA-ba 1914 előtt. *Tört. Szemle*, 17. 32—67.

- Piványi Jenő*, 1944. Magyarok Észak-Amerikában (Officina Képeskönyvek). Bp.
- Rácz István*, 1962. A kivándorlás és a magyar uralkodó osztály. A Debreceni KLTE Történelmi Intézetének Évkönyve, I. 85—109. Bp.
- Rácz István*, 1965. Parasztok elvándorlása a faluból. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848—1914. (Szerk.: Szabó I.) 433—483. Bp.
- Rácz István*, 1971. Kísérletek az Egyesült Államokba irányuló magyarországi kivándorlás korlátozására. In: Egyetemes Történelmi Tanulmányok, V. 53—89. Debrecen
- Rickert Ernő*, 1920. Amerikai magyar költők. A „Magyar Jövő” Könyvtára 1. Bp.
- Sanders, Ivan*, 1973. Bebörtönzött nyelv? Jegyzetek az amerikai magyarok nyelvtanáról: a kétnyelvűségről. Valóság, XVI. 5. sz. 90—95.
- Sós Péter János*, 1973. Amerikaiak, magyarok. Valóság, XVI. 5. sz., 80—89.
- Smith, Robert J.*, 1964. Az amerikai etnológusok akkulturációs kutatásai: a kialakulás és az újabb fejlemények. Műveltség és Hagyomány, VI. 107—114.
- Spicer, Edward, H.* 1968. Acculturation. In: International Encyclopedia of the Social Sciences I. 21-27
- Szcepański, J.* 1973. A szociológia története. Bp.
- Szántó Miklós*, 1970. Magyarok a nagyvilágban. Bp.
- Thurnwald, Richard*, (1932) 1975. Az akkulturáció pszichológiája. In: Forrásmunkák a kultúra elméletéből. Szerk.: Maróti Andor. 179-190. Bp. (Egyetemi jegyzet)
- Ujváry Zoltán*, 1977. Gömöri népdalok és népballadák. Miskolc
- Vargyas Lajos*, 1941. A falu zenei élete. Bp.
- Vázsonyi, Andrew*, 1978. The *Cicisbeo* and the Magnificent Cuckold. Boardinghouse Life and Love in Immigrant Communities. Journal of American Folklore. 91. 642-656
- Voigt Vilmos*, 1974. Tegnap, ma és holnap a magyar folklórban. Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 19—20. kötet. 5-20.
- Voigt Vilmos*, 1975. Aspects of the examination of acculturation in Hungarian folk culture. Acta Ethn., XXIV. 295—330.

EMIGRATION TO AMERICA FROM THE CENTRAL PART OF THE ZEMPLÉN

(Sketch for the ethnographic problems of economic emigration
at the beginning of the century)

(Abstract)

The complex problem of connection of different cultural systems has gained special interest in the ethnographic research of Hungary. The best reproach to changes caused by the contact is given by the notion *acculturation*, a special case of which is provided by the analysis of economic emigration at the beginning of the century. For the ethnographer the emigration and the remigration mean two sides of a special migrational phenomenon. The transmigrants and their culture are influenced far from their homes or even on an other continent. To ensure their vital conditions their aim is to integrate with the receiving society with the least possible disagreement. This way the culture of the social groups, on the broadest scale, get in contact with each other. The most pregnant representation of the total contact between different cultures is the immigration. In this case the cultural systems meet on their total surface, thus in the first phase of the acculturation the context of the emigrants' culture changes. In case of those who do not want to return the later development of the acculturation process deserves attention, the last phase of which may reach the cultural assimilation as well. Those who return meet the circumstances of their starting point. From the aspect of the Hungarian research the remigration and the problem of re-adaptation

arising from it seem to be the most interesting subjects. The cultural re-adaptation means less conflicts among the cultural touches, and the most important question will be *what influence* had emigration caused in the life and the cultural tradition of the people. These are special material and mental influences, appearing first of all among the active participants of the migrations, but is present in the receiving community, too. Thus the total emigration-remigration process contains double cultural influence, the complex phenomenon of accommodation: on one hand to the new social-cultural conditions, on the other hand to the left, earlier circumstances. The notion of acculturation is capable to express the moments of the special movement of people present in the emigration, and its different phenomenons can be understood as different phases of the acculturation process.

Very complex source material had to be used for the study of emigration so far in time from the people of our days. The bases of the study are provided by the personal recollections, being more and more difficult to collect. This group of sources is to be completed with indirect data which have become largely confused due to the contemporary articles, actual political analyses, reports, later historical analyses, scientific studies. A special difficulty arises from the fact that in Hungary at the time of the emigrations no ethnographic descriptions were made, and only slight interest was paid even later towards this phenomenon.

The reproach of the appointed theoretical tasks could be realised in the paper only partially. The study is based on the material collected in some villages of the Zemplén mountains in North-East Hungary, and it was completed, as mentioned earlier, with secondary data, such as the articles of contemporary papers about migration. The villages (see: footnote 9.) in question belonged to the former Abaúj-Torna and Zemplén counties (now: BorsodAbaúj-Zemplén county); they were in the centre of emigration showing the greatest intensity of emigration. According to *statistical* calculations made after the critical analysis of statistical evaluations the emigrants of the two counties gave 13% of the national emigration to America between 1899 and the 1st World War. In accordance with the data the remembrance of the emigrations is still living. The remigration ratio is similarly high: they constitute somewhat more than the 10% of the cca 450 thousand remigrants of the country. Thus the study of the territory can yield such a representative material which is valid not only for the given territory but also indicates tendential movements in the country.

We endeavour to give a unilateral system of the complex and manifolded problems of causes of emigration on the basis of *G. Germani's* theoretical model. Modifying the model to a slight degree, three main aspects are to be viewed to reveal the causes of emigration: 1. *objective* (objective, economic-social push and pull forces, the system between the mother country and the receiving country that mediated the push and pull forces: the emigrational routes, the correspondance, the agents etc.); 2. *cultural* (migrational tradition developed in the traditional peasant life being characteristic of the given territories, and the disintegrational process caused by the slow capitalisation); 3. *subjective aspects* (personal reasons of emigration: e.g. illegal marriage, wish for land, fleeing from military service, thirst for adventure etc.). From the three constituents it can be told that the *emigration unfolded in course of the mutual influence of objective push and pull forces through the sieve of the norms and values defined by the culture of the communities, from personal decision.*

The main aim of the emigrants, the material enrichment, determined their way of life and actions. For those, who planned to return, the New World meant but a new possibility for work, and the need of total adaptation to a new society and culture did not arise. The

emigrants of the territory of Zemplén, as it was generally the practise, settled in the eastern industrial centres of the US, where they went on for jobs which were hard, thus paying much, and did not need special technical knowledge. There were some people only, who dealt with agricultural work, since permanent settlement was against their original plans. In the newmilieau the emigrants turned inside, and endeavoured to keep the home relations. The most significant help was provided by the different forms of community life. Its most important form was the "burdos" (*boarding*) system. The societies, religious organisations also had importance helping the everyday life of the emigrants through their well determined ethnical feature. Thus the first generation of the emigrants had no closer connection with the receiving society and its culture. The cultural-social differences were so great that the first generation, especially those, who spent just a short time in America arrived but to the door of the acculturation process, and leaving the process could return with actually unchanged culture.

The influence of the emigration movement on the home peasant life can be divided into two great groups. One is the direct *material* influence, the other is the uncertain, not well, detectable *mental* influence. The material influence is doublefolded: there were people, who returned without success (or did not return at all), for whom emigration meant more outlet, debt; the majority of those who returned strengthened, more or less, financially, sometimes could save up considerable amount of money. The American money was used for buying land, building houses. The new houses were larger and moderner, and the ones covered with tile were called "amerikás" (*American*) houses. They modernised agriculture as well, sometimes bought machines. The bravest emigrated more than once (even 10-15 times) to develop their farm. The better life mirrored back on the persons as well, even if only for a short time, in the American suit. Beside money and suits they brought smaller objects, among which generally only the religious ones have been preserved. Thus the material influence of the emigration is the financial increase even if it is not valid for all the emigrants, and did not cause significant financial or social change.

The re-adaptation to the home milieau was easier than adaptation to the American circumstances. As they left their peasant life just for a short time the return did not cause break. The mental and cultural change appeared just in minor cases. Returning from the American community life they became independent peasant farmers again. This is the cause why the returners felt themselves free and independent. The American speed of work made them busier. In the everyday connections they showed up the selfestimation of the man that had seen the world. The American atmosphere, being more democratic than the Hungarian one, has been preserved in traces up till now, but its conflict can be felt only in case of children who were born and educated in America till their return to the mother country. The returners often used English words and idioms, some of which have been preserved. They kept up their interest in the American life, and America became built in the consciousness not only of the emigrants but through them in the countrymen, too.

Acculturation changes, according to this, were not significant in time, they reached just some elements of the culture and not the whole system. The weakening of the memory of the emigration was hastened by the 1st World War and the series of changes following it. In the same time the phenomenon of emigration plaid its role, beside other factors, in the disintegration process of the traditional peasant culture. This role is to be considered, but never as the basic factor of the disintegration process.

Zoltán Fejős